

EVLİ OLMAYAN KİŞİLERE ÜREMeye YARDIMCI TEDAVİ YÖNTEMLERİNDEN YARARLANMA HAKKI TANINMAMASININ HUKUKİ GEREKÇELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Evaluation of the Legal Grounds for Not Allowing Unmarried People to Receive Medically Assisted Reproduction Treatment

Zeynep Damla TAŞKIN*

Öz

Türk hukukunda üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanma hakkı sadece evli kişilere tanınmıştır. Doğal yoldan çocuk sahibi olamayan evli kişiler, birbirlerine ait üreme hücrelerini kullanarak yapay dölleme yoluyla çocuk sahibi olabilmektedir. Üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurabileceklere ve yöntemin kendisine ilişkin bu sınırlama, bugüne kadar çeşitli açılardan hukuka aykırılık iddialarına konu edilmiştir. Ancak bu iddiaları değerlendiren Danıştay, yürürlükteki miras hukuku ve soybağı hükümleri göz önünde bulundurulduğunda anılan sınırlamaların yerinde olduğuna karar vermiştir. Bu çalışmada Danıştay tarafından sunulan gerekçelerin, evli olmayan kişilerin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden dışlanmasını meşru kılıp kılamayacağı irdelenmiştir. Bu sırada, elde edilmiş embriyoların eşlerden birinin ölümü üzerine imha edilmesini öngören Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik'in 20. maddesinin ilgili kısmı hakkında verilen yürütmeyi durdurma kararı da çiftin evli olması zorunluluğu açısından değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda ise, evli ve evli olmayan çiftler arasında yapılan ve meşru bir dayanağı olmayan bu ayrımın ortadan kaldırılması için yapılabilecek düzenleme tekliflerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri, evlenme, soybağı, doğum öncesi tanıma, erkeğin ölümünden sonra yapay dölleme.

Makalenin Geliş Tarihi: 21.09.2023, **Makalenin Kabul Tarihi:** 03.06.2024.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı, E-posta: damla.taskin@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3069-6753.

Abstract

Turkish law grants the right to medically assisted reproduction exclusively to married couples. Married couples who cannot bear children naturally, make use of their own gametes through artificial insemination. The restrictions regarding the methods to be applied in terms of medically assisted reproduction and the circle of possible applicants had been called into question for several reasons. However, considering the succession law and child-paternity regulations in force, the Council of State found these allegations to be unfit. This article puts into question whether the grounds presented by the Council of State justifies the fact that unmarried couples are deprived of access to medically assisted reproduction. The article also evaluates the marriage requirement in a close link with the stay of execution rendered by the Council of State regarding Article 20 of Regulation for Medically Assisted Reproduction Treatments and Assisted Reproduction Treatment Centers, according to which the embryos shall be destroyed following the death of one of the spouses. On a final note, possible amendments have been drafted in an attempt to overcome the unjustified treatment towards unmarried couples who wish to benefit from medically assisted reproduction.

Keywords: Medically assisted reproduction methods, marriage, parent-child relationship, prenatal recognition, posthumous medically assisted reproduction.

İnceleme Konusunun Sınırlandırılması

Bu çalışmanın kapsamını 15 Kasım 2018 tarihinde 2238 sayılı Organ ve Doku Alınması, Saklanması, Aşılması ve Nakli Hakkında Kanun'a (2238 sayılı Kanun) yapılan bir ekleme ile ilk defa kanuni bir dayanağa kavuşan üremeye yardımcı tedavi uygulamaları ve bu uygulamanın, bireylerin kanunlar önündeki eşitliği ilkesine aykırı düzenlenme biçimi oluşturmaktadır. 2238 sayılı Kanun Ek Madde 1'de doğal yollarla çocuk sahibi olunamaması halinde, kadın ve/veya erkeğe ait üreme hücrelerinin tıbbi yöntemlerle döllenmeye elverişli hale getirilmesi ve vücut içinde veya dışında döllenme sağlanmasının mümkün olduğu belirtilmiş; ancak bu yöntemin uygulama alanı evli eşler ile sınırlandırılmıştır. Bu çalışmada hareket noktası, bahse konu tedavi yöntemlerine erişimin sadece evli çiftlere açık olmasının, evli olmayan ancak çocuk sahibi olabilmek için üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin uygulanmasına ihtiyaç duyan kişiler açısından bir eşitsizlik

yarattığıdır¹. Çalışmanın devamında ise, bu eşitsizliği meşru kılabilecek bir gerekçenin olup olmadığı araştırılacaktır.

I. Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemlerini Evli Çiftlerle Sınırlayan Düzenlemelerin Kanunlaşma Süreci

2238 sayılı Kanun'un evli çiftlere ilişkin sınırlaması Türk hukuku açısından bir yenilik yaratmış değildir. Zira bu konu ilk defa 1987 yılında İnvitro Fertilizasyon ve Tedavi Merkezleri Yönetmeliği² adı altında düzenlendiğinde de üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanabilecek kişilerin evli olması gereği mevcuttu^{3,4}. Bu durum ne bahse konu yönetmeliği yürürlükten kaldıran 2010 tarihli Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik'te (2010 ÜYTE)⁵ ne de bugün aynı isimle yürürlükte olan 2014 tarihli Yönetmelik'te (ÜYTE Yönetmeliği)⁶ değişti. 2238 sayılı Kanun'da Ek Madde 1 altında yer verilen düzenlemenin, maddi hukuk alanında bir farklılık yaratmamış olmakla beraber, yönetmeliğe dayanılarak çıkarılan bir kanun hükmü olması sebebiyle kanun çıkarma tekniği açısından düşündürücü olduğu söylenebilir. Zira normlar hiyerarşisi açısından beklenen, tam tersi yönde bir kronolojidir.

¹ Bu konuda bir çalışma için bkz. Aysen Çilenti Konuralp, "Medeni Hale Dayalı Bir Ayrımcılık Örneği: Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik," içinde *Özel Hukukun Güncel Sorunları ve Anayasa'nın Özel Hukuka Etkileri, Cilt I*, ed. Sibel Özel, Hatice Selin Pürselim, Özlem Karaman Coşgun ve Hanife Doğrusöz Koşut (İstanbul: On İki Levha, 2022), 403 vd.

² RG, 21.08.1987, S. 19551.

³ Bu yöndeki düzenlemeler için bkz. İnvitro Fertilizasyon ve Tedavi Merkezleri Yönetmeliği m. 1, 19, 20 ile "Hasta Seçim Kriterleri" başlıklı eki.

⁴ Türkiye'de üremeye yardımcı tedavi uygulamalarına ilişkin düzenlemeler ve kısıtlamaların gelişim sürecinin aktarımı için bkz. Ertunç Mega et al., "Türkiye'de Tıbbi Yardımla Üreme Tedavisine Erişim ve Üreme Hakları," *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8, no. 1 (Bahar 2021): 282 vd.

⁵ RG, 06.03.2010, S. 27513. Tedavi yöntemlerinden yararlanmak için başvuracak kişilerin birbirleri ile evli olması gereğini vurgulayan hükümler için bkz. 2010 ÜYTE Yönetmeliği m. 1, 15 ile "ÜYTE Uygulanacak Çiftlere Ait Bilgilendirilmiş Muvafakat Formu", "Embriyo Saklama Bilgi Formu", "Embriyo Çözme Bilgi Formu" ve "Embriyo İmha Bilgi Formu" başlıklı ekleri.

⁶ RG, 30.09.2014, S. 29135. Tedavi yöntemlerinden yararlanmak için başvuracak kişilerin birbirleri ile evli olması gereğini vurgulayan hükümler için bkz. ÜYTE Yönetmeliği m. 1, 4 (ğ), 19 ve "Müeyyide Formu" başlıklı eki.

Söz konusu yönetmeliklerin üremeye yardımcı tıbbi yöntemlere başvurabilecek kişileri evli çiftlerle sınırlayan ve eşlere de sadece kendilerine ait üreme hücrelerini kullanma imkanı tanıyan düzenlemelerinin hukuka aykırı olduğu iddiası zaman zaman gündeme gelmiştir. Hukuka aykırılık sebebiyle ilgili düzenlemelerin iptalinin istendiği bu davalarda, Danıştay hukuka aykırılık iddialarını reddetmiştir⁷. Ancak aynı yönde hüküm kurulmuş olmasına rağmen, 22 Ocak 2018 tarihli Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu kararında Danıştay Tetkik Hakimi, üreme hakkının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8. maddesinde düzenlenen “Özel Yaşama ve Aile Yaşamına Saygı Hakkı” kapsamında korunan bir hak olduğuna ve bu nedenle, Anayasa'nın 90. ve 13. maddeleri gereğince, bu temel hakkın yönetmelik ile değil, sadece kanun ile sınırlanabileceğine dikkat çekmiştir⁸. 2018 yılında 2238 sayılı Kanun'a eklenen Ek Madde 1'in en azından bu açığı kapatmayı amaçladığı söylenebilir. Nitekim söz konusu ek maddenin 2238 sayılı Kanun'a eklenmesine ilişkin 7151 sayılı Sağlıkla İlgili Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 16. Maddesinin gerekçesinde de, kanun hükmünden ziyade ÜYTE Yönetmeliği'ndeki düzenlemelerin gerekçelendirildiği dikkat çekmektedir: *“Halkımızın inançları, değer yargıları ve sosyo kültürü muvacehesinde üremeye yardımcı tedavi işlemleri kapsamında uygulanabilen donasyon, üreme hücreleri ve embriyonun başkalarında kullanılması, taşıyıcı annelik gibi işlemlere izin verilmemekteydi.”* ifadeleri ile, adeta kanun hükmü olmayan bir dönemde yine de bu tür sınırlamalara yer verilmiş olması meşrulaştırılmak istenmiştir.⁹ Hemen ardından ise son yıllarda bu alanda yaşanan ihlaller ve meselenin arz ettiği önem sebebiyle, ÜYTE Yönetmeliği ile getirilen düzenlemenin kanuna da alınması ihtiyacının doğduğuna işaret edilmiştir.

⁷ İlgili kararlar için bkz. D. 10. D., E. 2019/12377, K. 2021/4701, 12.10.2021, Lexpera; D. 15. D., E. 2016/10499, K. 2018/6470, 26.9.2018, Lexpera ve bu kararı onayan İDDK., E. 2019/723, K. 2020/2693, 25.11.2020, Lexpera. Ayrıca 2010 ÜYTE Yönetmeliği döneminden aynı yönde bir karar için bkz. İDDK., E. 2015/186, K. 2018/70, 22.1.2018, Lexpera; D. 15. D., E. 2013/2818, K. 2015/6180, 16.10.2015, Lexpera.

⁸ İDDK., E. 2015/186, K. 2018/70, 22.1.2018, Lexpera: Kararda iptali istenen hükümler 2010 ÜYTE Yönetmeliği'nde düzenlenmektedir.

⁹ Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları Ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik'in özel hayat ve onun bir parçası olan aile hayatının korunması çerçevesinde değerlendirilmesi için bkz. Çilenti Konuralp, “Medeni Hal,” 409 vd.

Bununla beraber bu çalışmada incelenecek olan husus hükmün normlar hiyerarşisi açısından sorunlu olup olmadığı değil; üreme hakkına getirilen sınırlamanın nasıl gerekçelendirildiğidir. Bu çerçevede öncelikle Danıştay'ın bu sınırlamanın hukuka aykırı olmadığı yönündeki kararlarını dayandırdığı gerekçelerin yerindeliği sorgulanacaktır. Bunun ardından ise eşlerden birinin ölümü halinde saklanan embriyoların imha edilmesini düzenleyen ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5)'in ilgili kısmının yürütmesinin durdurulması yönünde verilmiş olan 31 Mayıs 2022 tarihli Danıştay 10. Hukuk Dairesi kararı ele alınacak ve bu karar, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin uygulanmasını evli çiftlere hasreden sınırlamanın kaldırılması açısından değerlendirilecektir.

II. ÜYTE Yönetmeliği ile Üreme Hakkına Getirilen Sınırlamaların Hukuka Aykırı Olmadığı Yönündeki Danıştay Kararlarında Sunulan Gerekçelerin Değerlendirilmesi

Bu başlık altında değinilecek Danıştay kararları incelenirken, iptali istenen düzenlemelerin birbirinden ayrılması gerekir. Zira kimi kararlarda iptal isteminin konusu üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin sadece evli çiftlerin erişimine açık olmasıyken, Danıştay 15. Hukuk Dairesi'nin 2015 yılında vermiş olduğu kararda evli çiftlerin sadece kendilerine ait üreme hücreleri kullanabilmesine ilişkin sınırlamanın iptali talep edilmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere, kararlar gerekçeleri yönünden birbirine oldukça yakındır. Ancak sunulan gerekçelerin, iptal isteminin konusu açısından yeterince ikna edici olup olmadığı kararların her biri için ayrı olarak değerlendirilmelidir. Bu nedenle bu çalışmada Danıştay'ın ilgili kararları, konuları bakımından gruplanarak iki ayrı başlık altında ele alınacaktır.

A. Üremeye Yardımcı Tedavi Yöntemlerinin Evli Çiftlerle Sınırlanması Gereğine İlişkin Danıştay Kararları

İnceleme konusunu ilgilendiren en yakın tarihli karar Danıştay 10. Dairesi tarafından verilmiştir. Karara konu istem, bu çalışmanın kapsamı dışında kalan bazı düzenlemeler yanında, ÜYTE Yönetmeliği m. 1'de yer alan "evli" ibaresinin, m. 4 (ğ)'de yer alan "kocanın" ve "Anne adayının yumurtası ile kocanın sperminin" ibarelerinin iptalidir. Kararda öncelikle üreme hakkının Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları çerçevesinde, hem özel yaşama saygı hem de aile yaşamına saygı hakkı bağlamında korunduğunun altı çizilmiştir. Ancak bunun hemen devamında, "üremeye yardımcı tedavide hızlı ilerleyen tıbbi ve bilimsel gelişmelere karşın, toplumların etik ve ahlak anlayışları dikkate alındığında bu konularda

devletlerin geniş bir takdir alanına sahip olduğu” hususuna da dikkat çekilmiştir¹⁰. Karar tarihinde 2238 sayılı Kanun’a üremeye yardımcı tedavi uygulamalarına ilişkin hüküm eklenmiş olup; çalışma konusunun kanuni dayanağını oluşturan Ek Madde 1’in gerekçesine de karar metninde atıf yapılmıştır. Danıştay 10. Dairesi, davalı İdare’nin soybağına ilişkin yürürlükteki mevzuat hükümlerini göz önünde bulundurmuş olduğunu – diğer bir ifadeyle, davalı İdare tarafından soybağı ve nesillerin korunması amacıyla hareket edildiğini – vurgulamıştır. Sonuç itibariyle, halkın değer yargıları, sosyo-kültürel yapısı ile soybağı ve miras hukuku hükümleri göz önünde bulundurularak, soybağının korunması amacıyla yapıldığı anlaşılan düzenlemelerde hukuka aykırılık bulunmadığına karar verilmiştir.

2010 ÜYTE Yönetmeliği döneminde, başvuranların “evli çift” olmasını ve “evlilik cüzdanı fotokopisi” sunulmasını arayan düzenlemelerin iptali için açılan davada da, Danıştay 15. Dairesi’nin yine soybağı ve miras hukuku hükümlerine vurgu yaptığı görülmektedir. 2015 yılında verilen bu kararda, yönetmeliğin dava edilen ve çalışma konusunu ilgilendiren tüm hükümlerinin, “soybağı ile miras hukuku hükümleri de göz önünde bulundurularak, anne veya anne adayları ile çocuğun beden ve ruh sağlığının korunması, çağdaş bilimin gereklerine uygun, hızlı, kolay erişilebilir, verimli, kaliteli, hakkaniyete uygun yaygın, sürdürülebilir yüksek standartlara sahip sağlık hizmeti sunulması amacıyla kamu yararı ve hizmet gerekleri göz önünde bulundurulmak suretiyle oluşturulduğu ve yürürlüğe konulduğu” sonucuna varılmıştır¹¹. Bu çerçevede çalışma konusu ile ilgili hükümlerin de hukuka aykırı olmadığı yönünde karar verilmiştir.

Yukarıda anılan iki kararda da, davalı İdare tarafından soybağı ve miras hukuku hükümlerinin göz önünde bulundurulmuş olduğunun altı çizilmiştir. Ancak hangi soybağı ve miras hukuku hükümleri göz önünde bulundurulduğunda, soybağının korunabilmesi için üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin sadece evli çiftlerle sınırlı olarak uygulanması gerektiği kararlardan anlaşılabilir. Bunun yanında, Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) miras hakkına ilişkin düzenlemelerinde, çocuğun evlilik içinde doğup doğmamasına bağlı bir ayırım yapılmadığını da belirtmek gerekir. Önemli olan çocuğun anne ve babası ile soybağının kurulmuş olup olmadığıdır. Bu soru olumlu yanıtlandığında, çocuğun hem annesine hem de babasına mirasçı olması evlilik içinde doğup doğmamasından bağımsız olarak mümkündür.

¹⁰ D. 10. D., E. 2019/12377, K. 2021/4701, 12.10.2021, Lexpera.

¹¹ D. 15. D., E. 2013/2818, K. 2015/6180, 16.10.2015, Lexpera.

Anne ile soybağı doğum yoluyla kurulan çocuğun, annesi ile evli olmayan babası ile de soybağı pekala kurulabilecektir. Anne ile evlilikte (doğum sırasında veya daha sonra) kendiliğinden kurulan baba yönünden soybağı, anne ve babanın evli olmadığı hallerde de tanıma veya babalık hükmü yoluyla kurulmaktadır. Bu anlamda evli olmaksızın çocuk sahibi olmak isteyen bir çiftin karşısına soybağı ve miras hukuku düzenlemelerinin engel olarak çıkarılması düşündürücüdür¹².

Danıştay 15. Dairesi'nin anne ve anne adayları ile çocuğun beden ve ruh sağlığının korunması gereğini vurguladığı gerekçesi de yeterince açık değildir. Evli olmayan kişilere üremeye yardımcı tedavi yöntemleri uygulandığında, anne ya da anne adayları ile çocuğun beden ve ruh sağlıklarının nasıl bir tehlikeye düşeceği sorusu kararda cevaplanmış değildir¹³. Yine evli olmayan çiftlerin, üremeye yardımcı tedavi merkezlerinin çağdaş bilimin gereklerine uygun, hızlı, kolay erişilebilir, verimli, kaliteli, hakkaniyete uygun, yaygın, sürdürülebilir yüksek standartlara sahip sağlık hizmeti sunulabilmesi amacını gerçekleştirmesine nasıl engel olabileceği de soru işaretidir. Danıştay 15. Dairesi'nin 2010 ÜYTE Yönetmeliği'nde iptali istenen tüm hükümler için ortak bir gerekçe sunmuş olması sebebiyle bu soruları cevaplandırmak ne yazık ki mümkün olmamaktadır.

B. Evli Çiftlerin Sadece Kendilerine Ait Üreme Hücrelerini Kullanabileceğine İlişkin Danıştay 15. Dairesi Kararı

Üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin evli çiftlerle sınırlandırılmasının gerekçesi olarak sunulan soybağı ve miras hukuku hükümleri, tüm muğlaklığına rağmen, Danıştay'ın farklı kararlarında da yer bulmuştur. Örneğin 2020 yılında İDDK kararı ile onanan Danıştay 15. Daire kararına konu istem, ÜYTE Yönetmeliği'nin "Müeyyide Formu" başlıklı ekinin 4. ve 5. maddelerinin iptalidir¹⁴. Söz konusu hükümlerin ilkinde, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvuracak eşlere sadece kendilerine ait üreme hücreleri uygulanacağı belirtilmiştir. Aynı maddenin devamında da bunu destekler şekilde, donör kullanılması, donör kullanılarak embriyo elde edilmesi, adaylardan alınan yumurta ve spermiler ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılması yasaklanmıştır.

¹² Aynı yönde bkz. Çilenti Konuralp, "Medeni Hal," 413.

¹³ Aynı yönde bkz. Çilenti Konuralp, "Medeni Hal," 414.

¹⁴ D. 15. D., E. 2016/10499, K. 2018/6470, 26.9.2018, Lexpera.

Danıştay 15. Dairesi, iptali istenen düzenlemenin “soybağı ile miras hukuku hükümleri de göz önünde bulundurularak, anne veya anne adayları ile çocuğun beden ve ruh sağlığının korunması, çağdaş bilimin gereklerine uygun, hızlı, kolay erişilebilir, verimli, kaliteli, hakkaniyete uygun, yaygın, sürdürülebilir yüksek standartlara sahip sağlık hizmeti sunulabilmesi amacıyla kamu yararı ve hizmet gerekleri göz önünde bulundurulmak suretiyle oluşturulduğu ve yürürlüğe konulduğu anlaşılmalı Yönetmeliğin dava konusu edilen hükümlerinde hukuka aykırılık bulunmadığı” sonucuna varmıştır. Görülebileceği üzere, alıntılanan kısımdaki ifadeler, aynı dairenin 3 yıl önce verdiği ve üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin uygulama alanını evli çiftlerle sınırlayan düzenlemeye ilişkin kararındakilerle birebir aynıdır. Oysa iptali istenen Müeyyide Formu m. 4’te, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanmak isteyen evli çiftlerin sadece kendi üreme hücrelerini kullanmalarına izin verilmiştir. Bu hükümde, evli bir çiftin çocuk sahibi olmak ve bu çocukla anne ve baba yönünden soybağı kurmak üzere üçüncü bir kişinin üreme hücrelerinden yararlanmaları veya kendi üreme hücreleri kullanılmasına rağmen, embriyoların başka adaylara transferi yasaklanmıştır. Dolayısıyla yapılan inceleme ve inceleme sırasındaki gerekçelendirmeler de bu konuyla sınırlı olarak düşünülmelidir.

İlgili hükmün iptal edildiği bir ihtimalde, anne ya da anne adaylarının ve çocuğun beden ve ruh sağlığının nasıl bir tehlikeye düşeceği sorusu bu kararda da cevaplanmış değildir. Ancak söz gelimi embriyonun bir taşıyıcı anneye uygulanması durumunda yumurtası döllenmiş kadın (genetik anne) ve çocuğu doğuracak kadının farklı kişiler olmasından kaynaklanan bir soybağı sorunu olacaktır. Türk hukukunda anne ile soybağının doğumla kurulduğu düşünülecek olursa, dünyaya gelen çocuğun annesi hukuken taşıyıcı anne olmalıdır. Bu durumda taşıyıcı annenin evli olması halinde çocukla baba yönünden soybağı kurulacak kişi de taşıyıcı annenin eşi olacak; taşıyıcı anne evli değilse, çocuğun baba yönünden soybağı – tanıma veya babalık hükmü ile soybağı kurulmadığı takdirde – boş kalacaktır. Diğer bir deyişle taşıyıcı annelik yöntemiyle çocuk sahibi olmak isteyen çiftin çocukla hukuki yönden hiçbir ilişkisi olmayacaktır. Oysa açıklanan bu sonuçlar, taşıyıcı anneliğin amacına ters düşmektedir¹⁵. Öğretide çocuk ve anne arasında doğum yoluyla

¹⁵ Yapay dölleme halinde çocuk ile annesi arasında kurulacak soybağı hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Şeyda Dursun Karaahmetoğlu ve Tülay Aydın Ünver, “Ana ile Çocuk Arasında Kurulan Soybağının Reddi,” içinde *Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk, Cilt I*, ed. Zeynep Özlem Üskül Engin (İstanbul: On İki Levha, 2019), 305 vd.

kurulan soybağının reddedilebileceğinin de savunulduğu görülmektedir. Bu görüşteki yazarlara göre, mevzuattaki yasağa rağmen taşıyıcı annelik gerçekleşecek olursa, taşıyıcı anne ile çocuk arasında kurulan soybağı taşıyıcı anne veya üreme hücresi kullanılan kadın tarafından reddedilebilmelidir¹⁶. Ancak bir an için bunun kabul edilebileceği düşünülecek olsa dahi, bunun ancak Türk Medeni Kanunu'nun soybağı açısından öngördüğü çerçevenin genişletilmesi yoluyla mümkün olacağı yadsınamaz.

Öte yandan, mevcut düzenlemeler çerçevesinde, evli bir kadının yumurtası eşi dışındaki bir erkeğin spermi ile döllenirse, çocuğun soybağı kadının kocası ile kurulacaktır. Esasen evli bir kadının, eşi dışında bir erkekle cinsel ilişkiye girerek doğal yolla gebe kalması da pekala mümkündür. Bu durumda doğacak çocuğun baba yönünden soybağı biyolojik babasıyla değil, annesinin eşiyle kurulacaktır. Diğer bir ifadeyle, üremeye yardımcı tedavi yöntemleri çerçevesinde bir başka erkeğin spermi kullanıldığında varılacak

¹⁶ Haluk N. Nomer, "Suni Döllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri," içinde *Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman'ın Anısına Armağan*, ed. Nami Barlas, Abuzer Kendigelen ve Suat Sarı (İstanbul: Beta, 2000), 570 vd. (Bir üçüncü kişinin döllenmiş yumurtası rahmine nakledilen kadının amacı çocuğu sahiplenmek ise ve yumurtasını bağışlayan kadın da bu amaçla hareket etmiş ise, doğuran kadın artık çocuk ile arasındaki soybağını reddedemez, Nomer, "Nesep Problemleri," 568); Saibe Oktay Özdemir ve Gülen Sinem Tek, "Türk Hukukunda Tıp Bilimindeki Gelişmelerin Soybağına Etkileri," içinde *Prof. Dr. Mustafa Dural'a Armağan*, ed. Tufan Öğüz (İstanbul: Filiz, 2013), 919. Ana yönünden soybağının reddinin mümkün olmadığı görüşünde bkz. Rona Serozan, *Çocuk Hukuku* (İstanbul: Vedat, 2017), III § 5 N. 17. Çocuk ile arasında soybağı kurulacak kişinin onu doğuran kadın değil, üreme hücreleri kullanılan kadın olduğu görüşünün benimsenmesinin daha isabetli olduğu yönünde bkz. Başak Baysal, "Çocuğun Kökenini Öğrenme Hakkı," içinde *Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan, Cilt I*, ed. Baki İlkay Engin (İstanbul: On İki Levha, 2010), 517. Karş. A. Dilşad Keskin, "Bölünmüşlük Annelik ve Ana Yönünden Soybağının Reddi," *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, no. 1 (Nisan-Mayıs 2020): 2011; A. Dilşad Keskin, "Tüp Bebek Tedavisinde Yanlış Embriyo Naklinin Soybağı Hukuku Bakımından Sonuçları," içinde *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu, Cilt II*, ed. Süheyla Suzan Gökalp Alıca ve Necdet Basa (Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2019), 862 vd.: Yazar, taşıyıcı annenin soybağını reddetmesine karşı çıkarken, rahmine yanlış embriyo transfer edilen annenin soybağını reddebileceğini savunmaktadır. Taşıyıcı annelik uygulamasına en azından son çare olarak izin verilmesi ve gönüllü anne ve babanın çocukla soybağı kurmasını kolaylaştıracak bir düzenleme yapılması gerektiği yönünde bkz. Şafak Parlak Börü, "Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşıyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler," *Public and Private International Law Bulletin* 39, no 1 (2020): 105.

sonuç, anne ve bir başka erkek arasında cinsel birliktelik sonucu doğal dölleme gerçekleştiğinde varılacak sonuç ile aynıdır. Bu durumda annenin kocası ile çocuk arasında kurulacak soybağının yine bu kişi tarafından reddinin mümkün olup olmadığı sorgulanabilir. Çocuk ile soybağı kurulmuş kocanın bilgisi ve rızası dahilinde bir yapay dölleme söz konusuysa, aynı kişinin soybağının reddi davası açmasının çelişkili bir davranış olduğu kuşku götürmez¹⁷. Bu çerçevede ne kocanın ne de TMK m. 291’de sayılan ve baba olduğunu iddia eden kişi dışında kalan diğer ilgililerin¹⁸ soybağının reddi davası açması mümkün olur. Ancak annenin kocası ile bu yolla kurulan soybağının, çocuk veya biyolojik baba tarafından koparılıp koparılamayacağı konuları, üzerinde düşünmeyi gerektirir¹⁹. Öte yandan Anayasa Mahkemesi’nin son dönemde verdiği kararlar ile soybağının reddini talep edebilecek kişiler çevresinin genişleyeceği söylenebilir. Şöyle ki 26.07.2023 tarihli ve 2023/37 esas sayılı kararında Anayasa Mahkemesi, “*anne tarafından davacı sıfatıyla çocuğun biyolojik babasının koca olmadığı ileri sürülerek babalık karinesinin çürütülmesi için yargı mercilerine başvurulmasına imkân tanımayan*” TMK m. 286 (1)’in özel hayata saygı

¹⁷ Serozan, *Çocuk*, III § 5 N. 41; Mehmet Erdem ve Aslı Makaracı Başak, *Aile Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2022), 339-340; Keskin, “Yanlış Embriyo,” 852. İsviçre hukukunda üçüncü bir kişinin üreme hücrelerinin kullanılması yoluyla yapay döllemeye rıza gösteren eşin soybağının reddi davası açamayacağı açıkça düzenlenmiştir (Art. 256 (3) ZGB).

¹⁸ Hemen belirtmek gerekir ki öğretilerde kimi yazarlarca, kocanın çocuğu benimsemesi halinde baba olduğunu iddia eden kişinin TMK m. 291 uyarınca sahip olduğu dava hakkının düşmeyeceği savunulmaktaydı, Mustafa Dural, Tufan Öğüz ve Mustafa Alper Gümüüş, *Aile Hukuku* (İstanbul: Filiz, 2023), N. 1385. Fakat Anayasa Mahkemesi’nin 23.01.2024 tarihli, 2023/135 esas sayılı kararı ile baba olduğunu iddia eden kişi ve diğer ilgililerin dava hakkı birbirinden kesin olarak ayrılmış; baba olduğunu iddia eden kişiye, hakkında babalık karinesi işletilen kişinininkinden bağımsız bir dava hakkı tanınmasının yolu açılmıştır.

¹⁹ İsviçre hukukunda üremeye yardımcı tedavi yöntemleri arasında sperm bağışına da izin verilmektedir. Ancak diğer yöntemlerden farklı olarak sperm bağışından yararlanabilecek kişilerin evli olması gerekir (Art. 3 (3) Fortpflanzungsmedizingesetz (FMedG)). Bu yöntem uygulanarak dünyaya gelen çocuğun veya çocuğun soybağı ile bağlı olduğu annenin eşinin soybağının reddi davası açma hakkı bulunmadığı kanunda açıkça düzenlenmiştir (Art. 23 (1) FMedG). Aynı hükmün devamında, sperm bağışında bulunan kişiye karşı babalık davası açılmasının kural olarak mümkün olmadığı da belirtilmektedir (Art. 23 (2) FMedG). Üreme hücrelerinin evli olmayan kadına bağış yoluyla üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine izin veren Fransız hukukunda da, çocuk ve bağış yapan kişi arasında soybağı kurulması mümkün değildir (Art. 342-9 Code Civil (CCiv)).

gösterilmesini isteme hakkı bağlamında etkili başvuru hakkını ihlal ettiğine ve dolayısıyla Anayasa'ya aykırı olduğuna hükmetmiş olup; söz konusu iptal kararı 20.07.2024 tarihinde yürürlüğe girecektir²⁰. Bunu takiben 23.01.2024 tarihinde verilen 2023/135 sayılı kararında ise Anayasa Mahkemesi, baba olduğunu iddia eden kişiyi TMK m. 291 uyarınca hakkında babalık karinesi işleyen kişiye bağlı olarak davacı olabilecek diğer ilgililer arasından çıkarmıştır. Anayasa Mahkemesi, baba olduğunu iddia eden kişinin soybağının reddi davası açabilmesi için TMK m. 291'de aranan şartların gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin kişinin kendi iradesinde olmadığından hareketle, düzenlemenin iptale konu kısmının kişinin özel hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkını ihlal ettiğine hükmetmiştir.²¹ İptal kararı, 06.03.2024 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmasından dokuz ay sonra yürürlüğe girecektir.

Belirtmek gerekir ki, Türk hukukunda çocuğun hukuken soybağı ile bağlı olduğu kişilerin, biyolojik ailesi ile örtüşmesi konusundaki titizlik, kimi zaman çocuğun menfaatini zedeleyebilecek kadar ileri götürülmektedir. Örneğin baba yönünden soybağı olmayan bir çocuk, biyolojik babası olmayan bir kişi tarafından tanındığında bu işlemin iptalini isteyebilecek kişilerin çevresi TMK m. 298'de Cumhuriyet savcısı ve Hazine dahil olmak üzere tüm ilgilileri kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Çocuğun baba yönünden soybağının, annesi ile sonradan evlenen ancak aslında biyolojik babası olmayan bir erkekle kurulduğu durumlarda Cumhuriyet savcısına itiraz hakkı tanınması da benzer bir hükümdür (TMK m. 294). İki durumda da biyolojik gerçeklik ve hukuki durum arasındaki farklılığın tespit edilmesi üzerine harekete geçebilecek kişi çevresi, soybağının kurulmasından doğrudan etkilenen kişi çevresinden daha geniştir²². Biyolojik gerçeklik ile hukuki

²⁰ AYM, E. 2023/37, K. 2023/140, 26.7.2023, RG, 20.10.2023, S. 32345.

²¹ AYM, E. 2023/135, K. 2024/18, 23.1.2024, RG, 06.03.2024, S. 32481. Ayrıca bkz. Mustafa Alper Gümüş, "Koca, Çocuk ve Ergin Olmayan Çocuğa Atanan Kayyım Dışındaki 'Diğer İlgililerin' [Kocanın Ana ve Babası ile Altsoyunun, Baba Olduğunu İddia Eden Kişinin, Annenin (!)] Soybağının Reddi Davası Açma Hakkı (TMK m. 291/I, III)," içinde *Prof. Dr. Mustafa Dural'a Armağan*, ed. Tufan Ögüz (İstanbul: Filiz, 2013), 572-573: Yazar, AYM'nin anılan kararından önceki dönemde dahi, açılacak soybağının reddi davasının aileyi sarsıcı nitelik taşımadığı, koca ve annenin evliliğinin boşanma veya mutlak butlan davası gibi ölüm dışı bir sebeple sona erdiği veya annenin biyolojik baba ile evlendiği ya da babalık karinelerinin çakıştığı durumlarda biyolojik babanın soybağının reddi davasını doğrudan açabilmesi gereğini savunmaktadır.

²² Serozan, *Çocuk*, III § 5 N. 60.

durumu olabildiğince bağdaştırmayı amaçlayan böyle bir hukuk sisteminde²³, çocukla soybağı kurulan kişiler ile çocuğun dünyaya gelmesi için üreme hücreleri kullanılan kişilerin farklı olması yadırganabilir. Cumhuriyet savcısı veya Hazine'nin biyolojik gerçeklik ve hukuki durum arasındaki farkı tespit ettiklerinde harekete geçmekle görevli oldukları böyle bir sistemde, yine devlet izniyle faaliyet gösteren üremeye yardımcı tedavi merkezlerinin bu farklılığa zemin hazırlayacak uygulamalar icra etmesine izin verilmemesi de sürpriz değildir. Bu nedenle de soybağı hükümlerinin bilimin elverdiği imkanlar göz önünde bulundurulurken yeniden düşünülmesinin kaçınılmaz olduğu açıktır²⁴. Bununla beraber bu çalışmanın konusu, üremeye yardımcı tedavi uygulamalarına ilişkin bilimsel olanakların hukuk sisteminde nasıl karşılık bulacağı değildir. Diğer bir deyişle, bilimsel olarak gerçekleştirilmesi mümkün üremeye yardımcı tedavi uygulamalarının her birine hukuki dayanak yaratılması için soybağı hükümlerinde ne gibi değişiklikler yapılması gerekebileceği bu çalışmada ele alınmayacaktır.

C. Kararların Değerlendirilmesi ve Çeşitli Sorunlara Çözüm Önerileri

Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde kanaatimce üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanabilecek kişilerin sadece evli çiftlerle sınırlanması ile üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanmak isteyen evli çiftlerin sadece kendilerine ait üreme hücrelerini kullanabilecek olması hususları birbirinden ayrılmalıdır. Yukarıda anılan kararlarda bu iki hususa ilişkin düzenlemelerin ayrı ayrı iptalinin istendiği, farklı nitelikteki bu istemlerin ise aynı gerekçelerle reddedildiği görülmektedir. Oysa evli olmayan bir kişinin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanamamasının mevcut soybağı ya da miras hukuku hükümleri ile gerekçelendirilmesi kanaatimce ikna edici değildir. Bunun sebebi ise bekar kişilerin bu tedaviye başvurmalarının tek başına miras hukuku veya soybağı açısından hiçbir soruna yol açmayacak olmasıdır. Kuşkusuz evli olmayan kişilere bu imkanın tanınması, tedavi sırasında yapılacak denetimlerin artırılmasını gerektirebilir. Ancak bu çözüm, bireylerin üreme hakkının sınırlanmasından çok daha tercih

²³ Anayasa Mahkemesi'nin 26.7.2023 tarihli, 2023/37 esas sayılı ve 23.01.2024 tarihli, 2023/135 esas sayılı kararlarından hareketle, annenin ve baba olduğunu iddia eden kişinin doğrudan soybağının reddi davası açmalarının da önü açılmış olup; biyolojik soybağı ve hukuki soybağı arasındaki farklılıkların törpülenmesinin daha da kolaylaşacağı sonucuna varılabilir.

²⁴ Aynı yönde bkz. Erdem ve Makaracı Başak, *Aile*, 437-438.

edilir olmalıdır. Öte yandan bu tedavi için başvuran anne adayının, gebelik sonrası bir başkasıyla evlenmesi halinde durumun biraz daha çetrefilli hale gelebileceği iddia edilebileceği gibi, bu iddiada haklılık payı da olabilir. Fakat yine de evli olmayan kişileri bu tedavi yöntemlerinden mahrum bırakmadan önce, bunun neden bir zorunluluk olduğunu tartışmak gerekir. Bu başlık altındaki açıklamalarda da irdelenecek olan, böyle bir zorunluluğun bulunup bulunmadığıdır.

Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri kullanılarak dünyaya gelen çocuğun daha en baştan bir kadın ve erkekle soybağının kurulması için tedaviye başvuracakların evli olmasını aramak kesin bir çözüm sayılabilir. Ancak bu, bahse konu amaç için tek yol değildir. Bu yöntemle doğan çocuk ve babası arasında soybağını daha en baştan kurabilmek için akla gelebilecek bir diğer fikir, embriyonun anneye transferi için rızası alınan erkeğin eş zamanlı bir tanıma beyanında bulunmasıdır²⁵. Ne de olsa çocuğun doğumundan önce tanınması önünde bir engel bulunmamaktadır²⁶. Kanunda bu konuda açık bir hüküm olmamakla birlikte, çocuğun doğumundan önce babalık hükmü alınabilmesi yönündeki TMK m. 303 (1), tanıma için de pekala uygulanabilir²⁷. Böylelikle çocuğun doğumu anında biyolojik babası ile soybağının kurulması sağlanmış olur. Ancak yukarıda da değinildiği üzere üremeye yardımcı tedavi yöntemine başvurulmuş olması, bu kişilerin başkalarıyla evlenmesine engel değildir. Söz gelimi biyolojik babanın anneye nakledilen embriyoyu tanıdığı ancak annenin daha sonra bir başkasıyla evlendiği bir durum ortaya çıkabilir. Hatta bu nedenle, doğum öncesi tanımanın sonuç doğurabilmesi için, çocuğun sağ olarak doğduğu sırada annenin bir başkası ile evlenmemiş olması gerekeceği de öğretide

²⁵ Fransız hukukunda buna benzer bir düzenlemenin kadın çiftler için getirildiği görülmektedir. İki kadından oluşan çiftlerin üremeye yardımcı tedaviye başvurusu halinde, bu kişilerin birlikte tanıma beyanında bulunmaları gerekir. Bu sayede sadece çocuğu doğuran kadın ve çocuk arasında değil, çocuğu doğurmayan kadın ile çocuk arasında da soybağı kurulmuş olacaktır (Art. 342-11 CCiv). Tanıma beyanında bulunulduğu sırada aynı zamanda bağış yoluyla üreme hücresi kullanılmasına da izin verilmektedir.

²⁶ Serozan, *Çocuk*, III § 5 N. 53. Henüz doğmamış ve cenin olarak da mevcut olmayan bir çocuğun tanınamayacağı yönünde bkz. Arzu Genç Arıdemir, “Tanıma Yolu İle Kurulan Soybağı,” içinde *Prof. Dr. Zahir İmre'ye Armağan*, (İstanbul: Der, 2009), 8; Makaracı Başak ve Erdem, *Aile*, 361, dn. 675.

²⁷ Serozan, *Çocuk*, III § 5 N. 53.

savunulmaktadır²⁸. Zira aksi halde çocuk evlilik içinde doğmuş sayılacak, soybağı da annenin kocası ve çocuk arasında kurulacaktır.

Tanıma beyanının, çocuğun doğumundan önce yapılacak bir evlilik nedeniyle geçersiz olacak olması, üremeye yardımcı tedavî yöntemleri çerçevesinde üreme hücresi kullanılan genetik baba ve çocuk arasında soybağı kurulmasına – en azından ilk aşamada – engel olabilir. Fakat bu ihtimal, evli olmayan çiftlerin üremeye yardımcı tedaviden faydalanması yolunu kapamamalıdır. Zira gebelik, tek başına, evlenmeye engel değildir. Gebe olan kadının evlendiği kişi doğacak çocuğun babası olabileceği gibi, bir üçüncü kişi de olabilir. Bu aşamada yakın zamanda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından cinsiyete dayalı bir ayrımcılık olduğu yönünde karar verilen²⁹ TMK m. 132’den de bahsetmek gerekir. Anılan hükme göre evliliği sona eren kadın, sona erme anından itibaren üçyüz gün geçmedikçe yeniden evlenemez. Bu süre, kadının – eğer gebe ise – doğurmasıyla kendiliğinden sona erecek; önceki evliliğinden gebe olmadığına anlaşılması veya sona eren evliliğindeki eşiyile yeniden evlenmek istemesi halinde ise mahkeme tarafından kaldırılacaktır. Görülebileceği üzere bahse konu bekleme süresi, sadece evliliği sona ermiş kadının yeniden evlenmesi hali için getirilmiştir³⁰. Buna karşılık ilk defa evlenecek veya ilk evliliğinin sona ermesi üzerinden üçyüz gün geçmiş gebe bir kadının evlenmesine ilişkin bir sınırlamaya Türk hukukunda yer verilmemiştir. Bu çerçevede, başarılı bir tedavi sonucunda

²⁸ Serozan, *Çocuk*, III § 5 N. 53; Ingeborg Schwenzer ve Michelle Cottier, “Art. 260 ZGB,” içinde *Basler Kommentar Zivilgesetzbuch I (Art. 1-456 ZGB)*, ed. Thomas Geiser ve Christiana Fountoulakis (Basel: Helbing Lichtenhahn, 2022), N. 4; Olivier Guillo, “Art. 260 ZGB,” içinde *Commentaire Romand Code Civil I (Art. 1-456 CC)*, ed. Pascal Pichonnaz, Bénédict Foëx ve Christiana Fountoulakis (Bâle: Helbing Lichtenhahn, 2023), N. 6; Martina Rusch ve Antje Götschi, “Art. 260 ZGB,” içinde *Kurzkomentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, ed. Andrea Büchler ve Dominique Jakob (Basel: Helbing Lichtenhahn, 2018), N. 6; Johannes Reich, “Art. 260 ZGB,” içinde *CHK - Handkommentar zum Schweizer Privatrecht: Personen- und Familienrecht – Partnerschaftsgesetz (Art. 1-456 ZGB – PartG)*, ed. Peter Breitschmid ve Alexandra Jungo (Basel – Genf: Schulthess, 2016), N. 4.

²⁹ AİHM, Nurcan Bayraktar v. Türkiye, Başvuru no: 27094/20.

³⁰ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nce de ortaya konduğu üzere TMK m. 132, kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı bir ayrımcılık örneğidir (AİHM, Nurcan Bayraktar v. Türkiye, Başvuru no: 27094/20, N. 81 vd.). Dahası, aynı hüküm daha önce evlenmiş ve hiç evlenmemiş kadınlar arasında da bir ayrımcılık yapmaktadır (Başvurucunun bu yöndeki değerlendirmesi için bkz. AİHM, Nurcan Bayraktar v. Türkiye, Başvuru no: 27094/20, N. 62.).

gebe kalan anne adayları gebelik sırasında evlenebilecek ve evlilik sırasında doğan çocuğun evlilikteki koca ile soybağı kurulacaktır. Başka bir ifadeyle, doğal yollarla gebe kalan bir kadının yapacağı evliliğin soybağı açısından yaratacağı sonuçlar, üremeye yardımcı tedavi uygulamaları ile gebe kalan kadının yapacağı evliliğin sonuçlarından farklı olmayacaktır. Anayasa Mahkemesi'nin 23.01.2024 tarihli ve 2023/135 esas sayılı kararı ile, tanıma beyanının sahibi biyolojik babanın, doğan çocuk ve evlilikteki koca arasında kurulan soybağının reddini dava etme hakkı olacaktır.

Hemen belirtmek gerekir ki çocuk henüz doğmamışken yapılabilecek tanıma beyanının, doğumdan ne kadar önceye götürülebileceği konusu tartışmalıdır. Örneğin kimi yazarlar yumurtanın döllenmiş olmasını yeterli görmemekte, embriyonun mutlaka anneye nakledilmiş olmasını aramaktadırlar. Bu görüşe göre, anneye nakil gerçekleşmediği sürece çocuk ve anne arasında soybağı kurulması teorik olarak dahi mümkün olmayacağından, embriyonun baba tarafından tanınması da mümkün olmaz^{31,32}. Öte yandan tanımanın döllenmenin gerçekleşmesini takiben herhangi bir anda mümkün olduğu da öğretilde savunulmaktadır³³. Bu konu özellikle üreme hücreleri dondurulan erkeğin ölümüne bağlı olarak tartışılmıştır. Erkeğin hayatta olduğu sırada yapacağı bir tanıma beyanıyla, ölümünden sonra kullanılacak sperm ile döllenecek embriyoyu tanıyamayacağı belirtilmektedir³⁴. Bu çalışmada önerilen kurguda ise tanıma

³¹ Açıklama ve eleştiri için bkz. Guillod, "Art. 260 ZGB," N. 7: Yazar, İsviçre hukukunda yumurta ve embriyo bağışının yasak olmasından hareketle bu gerekçelendirmeyi eleştirse dahi, çocuğun dünyaya gelmesinin bu aşamada yeterince güçlü bir olasılık olmadığından hareketle varılan sonuca katılmıştır.

³² Anne ile soybağı bulunmayan çocuğu tanımanın mümkün olmadığı, TMK m. 295 (3)'ün İsviçre hukukundaki karşılığı olan Art. 260 (1)'in zıt anlamından çıkarılabilmektedir. TMK m. 295 (3)'te başka bir erkekle soybağı bulunan çocuğun tanınmayacağı ifade edilirken, Art. 260 (1)'de sadece anne yönünden soybağı kurulmuş çocuğun tanınabileceği düzenlenmiştir.

³³ Schwenzler ve Cottier, "Art. 260 ZGB," N. 4 ve özellikle 5; Rusch ve Götschi, "Art. 260 ZGB," N. 6-7; Claudia Stehli, "Art. 260 ZGB," içinde *OFK - Orell Füssli Kommentar: Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, ed. Jolanta Kren Kostkiewicz, Stephan Wolf, Marc Amstutz ve Roland Fankhauser (Zürich: Orell Füssli, 2021), N. 2; Reich, "Art. 260 ZGB," N. 4.

³⁴ Schwenzler ve Cottier, "Art. 260 ZGB," N. 5. Böyle bir durumda çocuğun önceden tanınabilmesine ılımlı yaklaşmakla beraber, bu durumun miras hukuku açısından çözülmesi zor sorunlara yol açacağı yönünde bkz. Serozan, *Çocuk*, III § 5 N. 53; Rona Serozan ve Baki İlkey Engin, *Miras Hukuku* (Ankara: Seçkin, 2022), § I N. 142:

beyanı, yumurtanın döllenmesinden sonra, embriyonun anneye naklinden hemen önce yapılacaktır.

Evli olmayan kişilerin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanmasının yeni nesillerin korumasız kalması tehlikesine yol açıp açmadığı da düşünmeyi gerektirir. Esasen evlenecek kişilerin evlenmeye engel oluşturacak bir akıl hastalığının olmaması gerekir (TMK m. 133). Evlenmeye engel nitelikte bir akıl hastalığı, kişinin ayırt etme gücünü ortadan kaldırmayan ancak çiftin biyolojik çocuklarına etki edebilecek nitelikteki hastalıklardır³⁵. Bunun dışında evlenmeye engel olabilecek hastalıklar ise Umumu Hıfzısıhha Kanunu ile sayılmış olup, sayılan hastalıkların sona erdiği veya bulaşıcılığının geçtiği sağlık raporu ile ortaya konmadıkça evlenme başvurusunun reddine sebep olabilir³⁶. Kalıtsal bir hastalık riskinin evlenmek için başvuran çiftlerin tabi tutulacakları bir sağlık kontrolünde ortaya çıkması mümkündür. Bu nedenle üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin uygulama çevresini gelecek nesillerin sağlığı açısından evli çiftlerle sınırlamak makul görülebilir. Fakat evli olmayan kişilerin yapay döllenmeden faydalanmak istedikleri bir durumda, tedavinin devamı için benzer bir sağlık kontrolü şartı pekala getirilebilir. Yine Türk Medeni Kanunu'nda belirli derece hısımlar arasında evliliğin yasaklanmış olması da bu bağlamda düşünülebilir. Zira yürürlükteki mevzuata göre bu evlilikleri yasaklamak, bu çiftlerin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanmasına da engel olmak anlamına gelir. Oysa evli olmaksızın üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden

Yazarların da belirttiği gibi burada temel kaygı, mirasın açılmasından yıllar sonra yeni bir mirasçının ortaya çıkabilecek olmasıdır. Bununla beraber kaygı yaratan bu durumun, kanun ile açıkça izin verilen farklı soybağı kurma yollarında da mümkün olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Babalık hükmü ile kurulan soybağı buna bir örnek oluşturabilir. Şöyle ki, bir kişiye karşı o öldükten sonra dahi babalık davası açılabilir. Eğer bu davayı açan kişi davalı ile arasında soybağı kurulmasını isteyen çocuk ise, bu davanın bağlı olduğu herhangi bir hak düşürücü de yoktur. Dolayısıyla hakkında dava açılacak kişi daha önce ölmüş ve mirası paylaşmış olsa dahi, babalık davası kabul edildiğinde çocuk ve baba arasında soybağı kurulduğu gibi, çocuk da ölmüş olan babasına mirasçı olacaktır.

³⁵ Burcu Yağcıoğlu, “Akıl Hastalığının Evlilikteki Etkilerine Genel Bir Bakış,” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29, no. 2 (2021): 956-957; Metin İkizler, *Evlenmenin Hükümsüzlüğü* (Ankara: Seçkin, 2018), 171; Turgut Akıntürk ve Derya Ateş, *Aile Hukuku* (Ankara: Beta, 2021), 79.

³⁶ Bu son halde evlenme engelinin kesin olmadığı, dolayısıyla buna rağmen gerçekleşmiş bir evliliğin hükümsüz kılınamayacağı da belirtilmelidir.

yararlanmak için başvuran kişilerin kimlik tespiti ile aynı sonuca varılması da pekala mümkündür³⁷.

Anılan kararlarda pek somutlaştırılmamış olsa dahi, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden yararlanmanın miras hukuku hükümleri göz önünde bulundurularak evli çiftlerle sınırlandırıldığı da belirtilmektedir. Çocuğun anne ve babası ile soybağının kurulması kaydıyla, evlilik içinde doğup doğmamasının miras hukuku açısından hiçbir önemi olmadığına yukarıda değinilmişti³⁸. Çocuğun baba ile kurulan soybağı yönünden miras hukukuna ilişkin bir sorunla karşılaşılabilmesi için, henüz embriyonun anne karnına transferi gerçekleşmeden babanın ölmesi gerekir. Zira embriyo transfer edilmiş ve gebelik gerçekleşmişse, TMK m. 582 uyarınca cenin sağ doğma koşuluyla babasına mirasçı olacaktır. Embriyonun transferi henüz gerçekleşmemişken baba adayının ölmesi durumunda ise, yürürlükteki mevzuat miras hukuku açısından herhangi bir sonucun doğmasını engelleyecek bir düzenleme ihtiva etmektedir. Bahse konu düzenlemeye göre eşlerin birlikte talebi, eşlerden birinin ölümü veya boşanmanın hükmen sabit olması halinde ya da belirlenen süre son bulduğunda saklanan embriyolar imha edilecektir (ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5))³⁹. Dolayısıyla Danıştay'ın yukarıda açıklanan kararlarının verildiği sırada embriyo transferinin miras hukuku açısından herhangi bir sorun yaratması, en azından teorik olarak, olası değildir⁴⁰. Bununla beraber, hemen aşağıda ayrı bir başlık altında incelenecek

³⁷ Nitekim İsviçre hukukunda, sperm bağıışı yoluyla üreme sağlandığı hallerde, gametleri kullanılan kişiler arasında evlenmeye engel derecede hısımlık olmaması gereği ayrıca düzenlenmiştir (Art. 22 (3) FMedG).

³⁸ Bkz. III. A.

³⁹ ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (4) uyarınca alınan üreme hücreleri de sahibinin ölümü üzerine imha edilecektir.

⁴⁰ Kanun veya yönetmelik uyarınca getirilen yasaklar, yasaklanan sonucun gerçekleşmesini fiilen engellemeye tek başına yetmez. Yurtdışında gerçekleştirilen üremeye yardımcı tedavi uygulamaları çerçevesinde, eşinin ölmesine rağmen onun spermelerini kullanarak çocuk sahibi olduğuna ilişkin bir örnek için bkz. Uğur Dündar ve Ertuğrul Erbaş, "Öldükten 10 ay sonra baba oldu," erişim tarihi: 1 Kasım 2023, <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/oldukten-10-ay-sonra-baba-oldu-352029>. Söz konusu olayda, erkek eşin ölümünden sonra spermeleri kullanılarak dünyaya gelen çocuk nedeniyle, halihazırda düzenlenmiş mirasçılık belgesinin iptali ve yeni mirasçılık belgesi düzenlenmesi istemli dava Bakırköy 5. Sulh Hukuk Mahkemesi tarafından kabul edilmiştir. Bu kararı da kapsayan ayrıntılı bir inceleme için bkz. Bahar Öcal Apaydın ve Nurten İnce Akman, "Dondurularak Saklanmış Üreme Hücresinin Veya Embriyonun Eşin Ölümünden Sonra Ana Rahmine Transferi (Postmortal

olduğu üzere, Danıştay 10. Dairesi'nin 31.05.2022 tarihli ve 2022/1700 sayılı kararı ile bu düzenlemede yer alan “eşlerden birinin ölümü” ibaresinin yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir. İlgili kısmın iptaline karar verilmesi durumunda ise Danıştay kararlarında endişe edildiği anlaşılan miras hukuku sorunlarının neler olabileceği ve bunlar için getirilebilecek çözümler, bu çalışmanın inceleme konusu ile bağlantılı olduğu ölçüde, aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

III. Eşlerden Birinin Ölümü Üzerine Embriyonun İmhasını Öngören ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5)'in Yürütmesinin Durdurulmasına İlişkin Danıştay 10. Dairesi Kararının Düşündürdükleri

Üremeye yardımcı tedavi yöntemleri alanında yakın tarihte yaşanan bir gelişme, ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5)'te yer alan “eşlerden birinin ölümü” ibaresinin eksik düzenleme sebebiyle yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiş olmasıdır⁴¹. Henüz sadece yürütmesi durdurulan bu ifadenin ileride iptal edilmesi durumunda, mevcut soybağı hükümleri açısından da çeşitli sonuçların doğması kaçınılmaz olacaktır. Bu başlık altında halihazırda verilen yürütmeyi durdurma kararının gerekçeleri incelenecek olup, bu gerekçeler evli olmayan kişilerin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurması açısından değerlendirilecektir.

Söz konusu karara konu olayda, doğal yollarla ortak çocuk sahibi olamayan davacı ve eşi üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurmuştur. Bu kapsamda davacı ve eşinden alınan üreme hücreleri ile ana rahmi dışında embriyo oluşturulması ve bu embriyoların ana rahmine nakledilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla oluşturulan dört embriyonun ikisi ana rahmine

Döllenme) Sonucunda Doğan Çocuğun Mirasçılığı,” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24, no. 2 (2020): 63-108. Aynı konuda bkz. Öztürk Aydın, “Homolog Döllenme Yoluyla Elde Edilen Tüpteki Embriyonun Yasal Mirasçılığı,” *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22, no. 3 (2016): 358 vd.; Nurten İnce Akman, “Erkeğin Ölümünden Sonra Gerçekleştirilen Döllenme (Postmortal Döllenme) ve Bu Döllenme Sonucunda Doğan Çocuğun Menfaatinin Korunması,” içinde *Türk Medeni Kanunu Hükümlerinin Çocuk Hakları ile Uyumlaştırılması*, ed. Aslı Makaracı Başak, Seda Öktem Çevik ve Gülen Sinem Tek (Ankara: Seçkin, 2021), 19 vd.; Özdemir ve Tek, “Tıp Bilimindeki Gelişmeler,” 920 vd.

⁴¹ D. 10. D., E.:2022/1700, 31.05.2022, UYAP Bilişim Sistemi (Yayımlanmamış Danıştay kararı).

nakledilmekle beraber gebelik gerçekleşmemiştir. Üçüncü embriyo nakli ise 30 Ağustos 2021 tarihinde yapılmak üzere planlanmıştır. Ancak bu tarihte davacının eşi Covid-19 salgını nedeniyle yoğun bakıma alınmış olup, transfer için gerekli onam formunu imzalamadığından söz konusu işlem gerçekleştirilememiştir. Davacının eşi 24 Eylül 2021 tarihinde ölmüştür. ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5) uyarınca, eşlerden birinin ölümü üzerine dondurulan embriyoların imha edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle davacının embriyo naklinin gerçekleştirilmesine ve bu mümkün olmazsa, embriyoların muhafazası için kendisine teslim edilmesine ilişkin talebi, üremeye yardımcı tedavi merkezi tarafından reddedilmiştir.

Davacının yürütmenin durdurulması isteminin dayanakları arasında gösterdiği kimi hususlar bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Örneğin embriyonun yaşam hakkı olup olmadığı, varsa bu hakkın hangi andan başladığı gibi hususlar bu çalışmada tartışmaya açılmayacaktır. Bununla beraber Danıştay Tetkik Hakimi'nde yürütmenin durdurulması isteminin kabulü gerektiği yönündeki düşüncenin oluşumuna etki eden ve bu çalışma açısından da önem arz eden bazı konuların üzerinde durulması gerekir. Kararda, dondurularak saklanan embriyoların evlilik birliği içinde ve davacı ile eşine ait üreme hücrelerinin kullanılarak elde edildiğine değinilmiş; davacının ölen eşinin embriyoların dondurulması, transfer edilmek üzere çözdürülmesi ve transferi aşamalarında rıza göstererek eşinden çocuk sahibi olma iradesini açıkça ortaya koyduğu belirtilmiştir. Kararda ölen eşin bu iradesinin, saklama süresi boyunca embriyonun sağ kalan eş tarafından kullanılmasını da örtülü olarak kapsadığı çıkarımı yapılmıştır. Görülebileceği üzere kararda çıkış noktası, embriyonun yürürlükteki mevzuata uygun olarak evlilik sırasında eşlere ait üreme hücreleri kullanılarak elde edilmiş olmasıdır. Evliliğin, üçüncü embriyonun nakli öncesinde ölüm sebebiyle sona ermesi ise beklenmeyen bir olay olarak nitelenmiş; böyle bir olayın daha önceden açıklanmış iradeyi ortadan kaldırmayacağı ifade edilmiştir. Bu gerekçe ile davacının taleplerinin reddinin hukuka uygun olmadığına ve işlemin kaynağındaki düzenlemenin yürütmesinin durdurulmasına karar verilmiştir.

Kanaatimce bir kişinin sağlığında çocuk sahibi olmak üzere ortaya koyduğu iradenin, ölümünden sonra çocuk sahibi olma iradesini de kapsadığını kesin olarak söylemek güçtür. Nitekim üremeye yardımcı tedavi için başvuran 106 çiftle anket yapılarak gerçekleştirilen bir araştırmada, bu kişilerin yüzde 77,8'inin ölümlerinden sonra üremeye yardımcı tedaviye devam edilmesini isterken, yüzde 16,5'inin bunu istemediği, yüzde 4,7'sinin

ise fikir belirtmediği ortaya çıkmıştır. Yine aynı araştırma, kadın katılımcıların yüzde 21'inin ve erkek katılımcıların da yüzde 29'unun, ölüm halinde üremeye yardımcı tedaviye devam edilmesi konusunda partnerlerinin ne düşüneceği sorusunda yanlış tahminde bulunduğunu göstermiştir⁴². Her ne kadar Danıştay 10. Dairesi karara konu olaydaki şartların, ölen eşin sağlığında gösterdiği iradenin ölümünden sonraya uzandığının kabul edilmesini gerektirdiğini belirtmişse de, erkek eşin ölmesi üzerine embriyonun sağ kalan eşe transfer edilmesinin hukuken düzenlenebilmesi adına çeşitli önerilere de yer verildiği görülmektedir. Erkek eş henüz hayattayken, embriyonun ölümünden sonra da eş tarafından kullanılabilmesine yazılı olarak izin vermesi; embriyonun erkek eşin ölümünden sonra bu şekilde kullanılmasının belirli bir süre ile sınırlandırılması; sağ kalan kadının eşinin ölümünden sonra evlenmesi halinde embriyonun imha edilebilmesi bu öneriler arasındadır.

Danıştay 10. Dairesi'nin yürütmeyi durdurma kararının gerekçesi, sadece iptal konusu edilen, “*eşlerden birinin ölümü*” ifadesi ile sınırlı bir değerlendirme içermektedir. Oysa eşlerden birinin ölmesi, embriyonun imha edilmesini gerektiren hallerden sadece biridir. Bunun yanında evliliğin boşanma yoluyla sona erdiği haller de embriyonun imhasını gerektirmektedir. Evlilik birliğinin ölüm sebebiyle sona ermesinden sonra nakil işleminin gerçekleşmeyecek olmasına ilişkin düzenlemenin üreme hakkına aşırı bir müdahale teşkil ettiğini savunmak; ancak boşanan çiftler açısından bunu kabul etmemek kanaatimce hiçbir şekilde tutarlı olmayacaktır. Ölen kişinin daha önceki davranışlarından ortaya çıkarılan örtülü iradeye veya sağlığında vermiş olduğu açık yazılı beyana itibar edilerek ölümden sonra embriyo nakline izin verilebilecek ise, hayatta olmakla beraber evliliğini sona erdirmiş bir kişinin embriyo nakli işleminin yapılması için ortaya koyduğu irade de yeterli olmalıdır. Nitekim bir kişinin eşi ile evliliğini sürdürmek istememesi, kesin olarak bu kişi ile ortak çocuk sahibi olmak istemediği anlamına gelmez. Özellikle anlaşmalı olarak boşanan ve yaşı itibarıyla ya da farklı gerekçelerle çocuk sahibi olmak için geç kaldığını düşünen kişilerin, boşandıkları eşleri ile ortak bir çocuk sahibi olma fikrine sıcak bakmaları olasıdır. Kaldı ki davalı İdare'nin savunmasında vurgulanan birtakım hususlar da bu düşüncüyü desteklemektedir. Davalı İdare, erkek eşin ölümünden sonra embriyonun

⁴² Gary S. Nakhuda, M.D., Jeff G. Wang, M.D. ve Mark V. Sauer, M.D., “Posthumous assisted reproduction: a survey of attitudes of couples seeking fertility treatment and the degree of agreement between intimate partners,” *Fertility and Sterility* 96, no. 6 (Aralık 2011): 1464 vd.

anneye nakli ile ortaya çıkacak gebeliklerde en önemli sorunun, doğacak çocuğun bile bile babasız bırakılması ile ruhsal ve toplumsal açıdan bir kaos ortamında yaşatılması olduğu yönünde bir savunmada bulunmuştur. Davalı İdare'nin savunması iptal isteminin konusunu oluşturan ölüm olayına hasredilmiş olmakla beraber, en azından boşanma açısından çocuğun "babasız" kalacak olması gibi bir endişeye yer olmadığı açıktır. Zira boşanan çiftlerin çocukla kişisel ilişki kurma imkanı mevcut olup, kanunda açıkça düzenlenerek de koruma altına alınmıştır (TMK m. 323 vd.). O halde söz gelimi evlilik devam ederken alınan üreme hücreleriyle oluşturulan embriyonun boşanmadan sonra imha edilmesinin de üreme hakkına aşırı bir müdahale niteliğinde olduğunun kabulü gerekir.

Yukarıda da değinildiği üzere, ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5)'te eşlerin birlikte talebi, eşlerden birinin ölümü veya boşanmanın hükmen sabit olması durumunda embriyoların imha edileceği düzenlenmiştir. Embriyonun imhasını gerektiren tüm bu durumların farklılıklarına rağmen bir arada ele alınmış olması kanaatimce düzenlemenin hareket noktasının isabetsizliğini gözler önüne sermektedir. Eşlerin birlikte imha talebinde bulunması ikisinin de bu tedavi yönteminden vazgeçtiğine ilişkin tereddütsüz bir irade açıklamasıdır⁴³. Bununla beraber ölüm ve boşanma hallerinin bir imha sebebi

⁴³ Bu düzenleme, eşlerin embriyonun imhası konusunda farklı fikirde olmaları halinde nasıl hareket edileceğine bir açıklık getirmemektedir. Ancak ÜYTE Yönetmeliği'nin çeşitli maddelerinde, sadece eşlerin anlaşması durumunda değil, anlaşamamaları durumunda da embriyonun imha edileceğinin düzenlendiği görülebilir. Örneğin ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5)'in hemen başında, adaylardan fazla embriyo elde edilmesi durumunda eşlerden ikisinin de rızası alınarak embriyoların saklanacağı; saklama süresinin bir yıldan uzun olması halinde ise, çiftlerin her yıl embriyonun saklanması için başvuruda bulunarak, taleplerinin devam ettiğini ifade eden imzalı dilekçe vermelerinin gerekeceği düzenlenmiştir. Bu çerçevede eşlerden sadece birinin talepte bulunmasının, embriyonun saklanmaya devamı için yeterli olmayacağı söylenebilir. Bu durumda eşlerden biri dahi saklamanın devamı için gerekli rızayı göstermezse, embriyonun imhası gündeme gelecektir. Diğer bir deyişle, mevcut düzenlemeler karşısında, embriyonun imhası konusunda hemfikir olunmaması halinde, saklama süresinin sonuna kadar beklenecek; bu süre dolduğunda embriyo imha edilecektir. Ancak saklama süresi içinde ortak irade ile imha pekala mümkündür. Karş. Art. 16 (2), (3) FMedG: İlgili hükümlerde anne ve baba adayından herhangi birinin yazılı olarak rızasını geri çekmesi halinde, embriyonun imha edileceği düzenlenmiştir. İsviçre hukukundaki bu düzenlemenin fazla katı olduğu ve üremeye yardımcı tedavi uygulamasına başvuran anne ve baba adayının ikisinin ortak rızasının aranmasının daha isabetli olacağı yönündeki bir görüş için bkz. Tiffaine Stegmüller, "5ème partie: Le consentement et la procréation / Le consentement et ses conditions dans le cadre de

olarak düzenlenmesinin ardında, benzer bir irade açıklaması bulmak mümkün görünmemektedir. Ölen bir kişinin iradesinden bahsetmenin mümkün olmayacağı ve bu nedenle tedaviye devam için rıza gösteremeyeceği iddia edilebilirse de, boşanan kişinin tedaviye devam etme yönündeki iradesi pekala devam edebilir. Bunun göz ardı edilmiş olmasından, düzenlemede devamı arananın kişilerin tedaviye yönelik iradesi değil; evlilik birliği olduğu anlaşılabilir. Evliliği merkezine alan bir tedavinin, evlilik sona erdikten sonra devam ettirilebilmesi uygun bulunmamıştır. Evliliğin ölüm veya boşanma yoluyla sona ermesi arasında bir ayrıma gidilmemiş olması da bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Bu durumda kanaatimce ölen eşin rızasının açık veya örtülü olarak ölümden önce alınmış olması halinde embriyo transferi yapılabilecekse, boşanan eşlerin de arzu etmeleri halinde tedaviye devam edebileceklerini evleviyetle kabul etmek gerekir. Bunun mümkün kılınabilmesi için, yürütmeyi durdurma kararında belirtildiği şekilde, tedavinin evlilik içinde başlamış olması yeterli görülerek, bir çıkış noktası olarak alınabilir. Ancak, yukarıda da açıklanmış olduğu üzere kanaatimce Danıştay kararlarında ifade edilenin aksine, bu tedaviyi evli çiftlerle sınırlamayı gerektiren herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu tedavi uygulanarak çocuk sahibi olmak isteyen fakat evli olmayan kişilerin de, evli çiftlerle aynı koşullara tabi olmak kaydıyla bu imkana kavuşturulması gerekir. Öte yandan yürütmesi durdurulan düzenlemenin iptaline karar verilmemesi, üremeye yardımcı tedavi uygulamalarının evli çiftlerle sınırlandırılmış olmasını hiçbir şekilde meşrulaştırmaz. Zira evli olmayan çiftlerin üreme hakkına getirilen bu sınırlamanın eleştirilmesinin temel sebebi, mevcut düzenlemeler çerçevesinde bu sınırlamayı haklı gösteren hiçbir gerekçe bulunmamasıdır.

IV. Sonuç ve Düzenleme Önerileri

Üremeye yardımcı tedavi yöntemlerini evli çiftlere hasreden düzenlemelerin sadece Türk hukukunda mevcut olmadığını vurgulamak gerekir. 2022 yılında 80 ülkenin katılımıyla yürütülen bir araştırmada, katılımcı ülkelerin yüzde 54'ünde bu yöntemlere başvurulabilmesi için

la loi fédérale du 18 décembre 1998 sur la procréation médicalement assistée (LPMA),” içinde *Le consentement en droit*, ed. Samantha Besson, Yves Mausen, Pascal Pichonnaz ve Xenia Karametaxas (Genève – Zurich – Bâle: Schulthess, 2018), 172.

başvurucuların düzenli bir ilişkide olması arandığı ortaya çıkmıştır⁴⁴. Düzenli ilişkinin somut olay özelinde nasıl tespit edileceği konusu haliyle yoruma açık olmakla beraber, bu koşulu arayan ülkelerin bir kısmının düzenli ilişki kavramını evlilikle sınırlamadığı rahatlıkla söylenebilir.

Anne ve baba adaylarının üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurması için evli olmalarını aramayan ülkelerden biri de – sperm bağış yoluyla üreme hariç tutulacak olursa – İsviçre’dir. İsviçre hukukunda başvuruçuların ilişkilerinin düzenli olması gereğinden de bahsedilmemiş; sadece yaşları ve kişisel durumları itibarıyla çocuk reşit olana kadar onu yetiştirebilecek durumda olmaları bir değerlendirme ölçütü olarak sayılmıştır (Art. 3 (2) (a) FMedG). Bununla beraber başvuruçuların çocukla soybağı kurması mümkün kişilerden olması zorunlu tutulduğundan⁴⁵, aynı cinsiyete sahip çiftlerin bu yolla çocuk sahibi olması mümkün değildir. Avusturya da üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin evli olmayan çiftlere de uygulandığı ülkelerdendir. Ancak bu çiftlerin ya partnerlik statüsüne sahip olmaları ya da birlikte yaşamaları gerekmektedir. Ayrıca iki kadının birlikte yaşadığı durumlarda da üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurulabileceği kabul edilmektedir.⁴⁶ Fransız hukukunda ise medeni halleri ne olursa olsun heteroseksüel çiftlerin, iki kadından oluşan çiftlerin ve tek başlarına bekar kadınların üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurmalarına izin verilmektedir.⁴⁷

Tüm bu ülkelerin farklı sınırlamalarla da olsa evli olmayan kişilerin üreme hakkını koruyan bir alan açmış olması, Türkiye açısından da yol gösterici olabilir. Ancak Türk hukukunun örnek olarak sayılan bu ülkelerden

⁴⁴ “International Federation of Fertility Societies’ Surveillance (IFFS) 2022: Global Trends in Reproductive Policy and Practice”, International Federation of Fertility Societies, Bölüm 5, Tablo 1, erişim tarihi: 1 Kasım 2023, <https://www.iffsreproduction.org/wp-content/uploads/2022/10/IFFS-Surveillance-2022-Published.pdf>. 2019 yılında 84 ülkede gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarıyla karşılaştırıldığında bu oranda bir artış olduğu da ifade edilmelidir. 2019’da yapılan araştırmaya katılan ülkelerin yüzde 62’sinde üremeye yardımcı tedavi uygulamalarından yararlanmak için ne devlet tarafından tanınan ne de düzenli bir ilişki içinde olmanın arandığı sonucuna ulaşılmıştır (International Federation of Fertility Societies, “International Federation of Fertility Societies’ Surveillance (IFFS) 2022: Global Trends in Reproductive Policy and Practice,” 58).

⁴⁵ Bu zorunluluk için bkz. Art. 3 (2) (b) FMedG.

⁴⁶ FMedG § 2.

⁴⁷ Art. 342-10 CCiv.

herhangi birinin sistemini olduğu gibi benimsemesi mümkün değildir. Zira bu konuda verilecek karar çerçevesinde ortaya çıkacak sonuçların, halihazırda yürürlükte olan aile hukuku hükümleri ile örtüşmesi gerekir. Bu çerçevede yapılması gereken mevcut düzende üremeye yardımcı tedavi yöntemleri için oluşturulan sistemin evli çiftler için getirilmiş kilit noktalarını tespit etmek ve bu sistemi evli olmayan çiftleri de kapsayacak şekilde düzenlemektir. Böylelikle evli olmayan kişilerin, tıpkı evli kişiler gibi, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden faydalanması mümkün olacaktır. Bu yönde bir açılım, evli kişilerin bu yöntemlere sadece birbirleri ile başvurabilmesine ilişkin sınırlamayı etkilemez. Eşlerden biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmanın ve taşıyıcı anneliğin yasaklanmış olması bir hukuk politikası tercihi olup; bu çalışmanın amacı bu tercihi sorgulamak ya da değiştirmeye çalışmak değildir. Bununla beraber evli olmayan çiftlerin de evli çiftlerin tabii olduğu sınırlar çerçevesinde üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden faydalanması mümkünken, bu yönde bir düzenleme yapmaktan kaçınarak bireylerin üreme hakkını sınırlamak ve bu yolla ayrımcılığı beslemek isabetli bir tutum değildir. Bir an için bunun bir hukuk politikası tercihi olduğu düşünülebilirse de, bu tercih hukuki bir dayanağa oturtulamamış; aksine üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinin evli olmayan çiftlere uygulanmasına esasen engel teşkil etmeyen soybağı ve miras hukuku düzenlemelerinin arkasına saklanılmıştır.

Bu çerçevede, 2238 sayılı Kanun Ek Madde 1'in ilk iki fıkrasında aşağıdaki şekilde bir değişiklik yapılması düşünülebilir⁴⁸:

Yürürlükteki Düzenleme	Değişiklik Önerisi
Doğal yollarla çocuk sahibi olunmadığı veya tıbbi gereklilik bulunduğu hâllerde, kadın ve/veya erkeğin üreme hücrelerinin tıbbi yöntemlerle döllenmeye elverişli hâle getirilmek ve vücut içinde veya dışında döllenmesini sağlamak suretiyle üreme hücreleri veya embriyo anne adayına uygulanabilir.	Doğal yollarla çocuk sahibi olunmadığı veya tıbbi gereklilik bulunduğu hâllerde, kadın ve/veya erkeğin üreme hücrelerinin tıbbi yöntemlerle döllenmeye elverişli hâle getirilmek ve vücut içinde veya dışında döllenmesini sağlamak suretiyle üreme hücreleri veya embriyo anne adayına uygulanabilir. Bu tedavi uygulamaları, Bakanlıkça belirlenen tıbbi

⁴⁸ Yürürlükteki düzenlemeden çıkarılması önerilen ifadeler sol sütunda kalın, italik karakter ve üstü çizili olarak; eklenmesi önerilen ifadeler ise sağ sütunda kalın karakter ve altı çizili olarak gösterilmiştir.

<p>Bu yöntem sadece evli olan eşler arasında gerçekleştirilir. Bu tedavi uygulamaları, Bakanlıkça belirlenen tıbbi esaslar çerçevesinde yalnızca Bakanlıkça yetkilendirilmiş hekimler tarafından ve Bakanlıkça ruhsatlandırılan üremeye yardımcı tedavi uygulama merkezlerinde gerçekleştirilebilir. Üremeye yardımcı tedavi uygulama merkezlerinin açılması, çalışması ve denetlenmesi usul ve esasları Bakanlıkça çıkarılan yönetmelikle düzenlenir.</p> <p>Eşlerden biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmak ve taşıyıcı annelik yapmak yasaktır.</p>	<p>esaslar çerçevesinde yalnızca Bakanlıkça yetkilendirilmiş hekimler tarafından ve Bakanlıkça ruhsatlandırılan üremeye yardımcı tedavi uygulama merkezlerinde gerçekleştirilebilir. Üremeye yardımcı tedavi uygulama merkezlerinin açılması, çalışması ve denetlenmesi usul ve esasları Bakanlıkça çıkarılan yönetmelikle düzenlenir.</p> <p><u>Başvurucu anne ve baba adayından</u> biri veya her ikisinden alınan üreme hücreleri ve bu hücrelerden elde edilen embriyonun, başka kişilere uygulanması yoluyla çocuk sahibi olmak ve taşıyıcı annelik yapmak yasaktır.</p> <p><u>Evlilik devam ettiği sürece evli kişiler, üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine ancak birlikte başvurabilir.</u></p> <p><u>Evli olmayan anne ve baba adayları, mevcut tedaviyi sonlandırmadıkları sürece bir başkasıyla üremeye yardımcı tedavi yöntemlerinden faydalanmak için başvuramayacaklardır.</u></p>
--	---

Önerilen bu değişiklikler sayesinde evli olmayan kişiler de bu yöntemden yararlanabilecekse de, sadece birlikte başvuran anne ve baba adaylarının üreme hücreleri kullanılacaktır. Böylelikle evli çiftler için getirilmiş donör kullanılmaması; donör kullanılarak embriyo elde edilememesi; adaylardan alınan yumurta ve spermler ile elde edilen embriyoların başka adaylarda, aday olmayanlardan alınanların da adaylarda kullanılmamasına ilişkin sınırlamalar, tüm başvurularda yaygın hale getirilmiş olacaktır. Öte yandan

yürürlükteki mevzuatta sadece evli kişilerle sınırlı bir uygulamaya izin verilmiş olması, başvuruculara birden fazla kişiyle eş zamanlı olarak tedavi uygulanmasına da engeldir. Bu doğrultuda, anne ve baba adaylarının evli olmadığı hallerde, bu kişilerin bir başka kişi ile üremeye yardımcı tedavi uygulamalarına başvurabilmeleri için sürmekte olan tedavinin durdurulması aranmalıdır.⁴⁹ Benzer şekilde tedavi devam ederken anne veya baba adaylarının üçüncü kişilerle evlenmesi halinde de tedavinin durdurulması gerekir. Zira evlilik devam ettiği sürece, evli kişilerin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine ancak birlikte başvurması esas olmalıdır. Tedavinin durdurulması ise elde edilen embriyonun imhası anlamına gelmez. Kaldı ki geri dönüşü olmayan bu şekilde bir müdahaleyi gerekçelendirmek de kolay değildir. Bu çerçevede elde edilen embriyonun yürürlükteki mevzuat hükümleri çerçevesinde saklanabilmesi mümkün olmalıdır. Fakat tedavi durmuşken, elde edilen embriyonun anne adayına transfer edilmeyeceği ya da henüz yumurta döllenenmemişse, dölleme aşamasına geçilmeyeceği açıktır.

⁴⁹ Bu sistemin sağlıklı işleyebilmesi için üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvuran kişilerin kayıtlarının düzgün tutulması ve gerekli olduğu hallerde, bu kayıtların merkezler arasında aktarılması konusu gündeme gelecektir. Ancak belirtilmelidir ki bu kapsamda başvuruculardan alınan ve kaydı tutulan her türlü bilgi kişisel veri olarak değerlendirileceğinden, kişisel verilerin korunmasına ilişkin hukuki düzenlemeler bu konu açısından da uygulama alanı bulacaktır. Üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurulmasından başlayarak, bu başvuru ve tedavi çerçevesinde alınan tüm bilgilerin kişisel veri niteliğinde olduğu yönünde bkz. Emel Badur, “Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamalarında Kişisel Verilerin Korunması,” içinde *Evrensel Hukuk İlkeleri Işığında Türk Medeni Hukukunda Değişimler Sempozyumu*, ed. Emel Badur ve Gamze Turan Başara (Ankara: Seçkin, 2016), 187 vd. Bu verilerden sağlık ve cinsel hayata ilişkin özel nitelikli kişisel veri teşkil edenler, Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) m. 6 (3)’te getirilmiş olan “*kamu sağlığının korunması, koruyucu hekimlik, tıbbi teşhis, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi, sağlık hizmetleri ile finansmanının planlanması ve yönetimi*” istisnasına dahil sayılabilir. Bununla beraber şüphe halinde bu hususa ilişkin özel bir kanuni düzenleme yapılması da düşünülebilir. Zira 7499 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’un 33. Maddesi ile KVKK m. 6 (2) yürürlükten kaldırılırken, özel nitelikli kişisel verilerin açık rıza olmaksızın işlenebileceği istisnai durumları düzenleyen KVKK m. 6 (3)’te de değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişiklik uyarınca, sağlık ve cinsel hayatı ilgilendirenler de dahil olmak üzere tüm özel nitelikli kişisel verilerin kanunlarda açıkça öngörülmesi halinde ilgilinin açık rızası olmaksızın işlenmesi 01.06.2024 itibarıyla mümkün olacaktır.

Önerilen bu değişiklik ile uyumlu olarak, ÜYTE Yönetmeliği'nde evliliğe vurgu yapan “koca”⁵⁰ ve “eşler”⁵¹ ifadeleri, sırasıyla “baba adayı” ve “başvurucular/anne ve baba adayları” şeklinde değiştirilerek; tedaviye başvuru için evli olmayı⁵² ve evlilik cüzdanının ibrazını⁵³ arayan hükümler kaldırılmalıdır. Evlilik cüzdanı yerine, başvuru arasında evlenmeye engel teşkil edecek hısımlık olmadığı ve yine başvuru arasında evlenmeye engel bir sağlık durumu olmadığını ortaya koyan belgelerin ibrazının istenmesi ise yeterlidir. ÜYTE Yönetmeliği m. 20 (5)'te embriyonun imhası için sayılan gerekçelerden biri olan “boşanmanın hükmen sabit olması” ifadesi de, üremeye yardımcı tedaviden yararlanabilme imkanını evli olmaya bağlaması sebebiyle kaldırılmalıdır.

Bununla beraber hükmün yürütmesi durdurulan ve eşlerden birinin ölümü halinde embriyonun imha edileceğinin düzenlendiği kısmın akıbeti farklı bir değerlendirme gerektirecektir. İlk bakışta, evliliğin üremeye yardımcı tedavi için şart olarak aranmadığı bir hukuk sisteminde, eşlerden birinin ölmesi sebebiyle evliliğin sona ermesinin de tedaviyi durduracak bir durum olmadığı iddia edilebilir. Oysa bu defa sorun, tedavi başlarken sahip olunan iradenin ölümden sonrası için de geçerli olup olmadığını tespit etmektir. Elde edilen embriyonun, üreme hücresi kullanılan erkeğin ölümünden sonra transfer edilebilmesinin bu kişinin henüz hayattayken vereceği bu yönde bir rıza ile mümkün olup olmadığı, bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak özellikle bu çalışmada irdelenen yürütmeyi durdurma kararı ile açılan yolda varılacak sonuç, bu tedaviden yararlanmak isteyen tüm çiftler için – evli olup olmadıklarına bakılmaksızın – belirleyici olmalıdır⁵⁴. Bu nedenle ölümden sonra embriyo transferi (ve hatta daha da ileri giderek üreme hücresinin kullanımı⁵⁵) için hayattayken verilen rızanın geçerli olup

⁵⁰ ÜYTE Yönetmeliği m. 4 (1) ğ.

⁵¹ ÜYTE Yönetmeliği m. 19 (2), m. 19 (3) a, m. 20 (7) a.

⁵² ÜYTE Yönetmeliği m. 1.

⁵³ ÜYTE Yönetmeliği m. 19 (2), m. 19 (3) a.

⁵⁴ Karş. Art. 3 (5) FMedG: İsviçre hukukunda üremeye yardımcı tedavi için başvuran anne ve baba adayından birinin ölmesi durumunda elde edilmiş embriyonun imha edileceği açıkça düzenlenmiştir. İsviçre hukukunda sperm bağıışı dışındaki üremeye yardımcı tedavi uygulamalarında anne ve baba adaylarının evli olması aranmadığından, başvuru arasında birinin ölümüne ilişkin bu düzenleme bu yönetime başvuran tüm çiftler için geçerlidir.

⁵⁵ Karş. Art. 3 (5) FMedG: İsviçre hukukunda üremeye yardımcı tedavi için başvuran anne ve baba adayından birinin ölmesi durumunda, bu kişi(ler)den elde edilmiş üreme

olmayacağı konusundaki karara bağlı olarak, tüm başvuruçuları kapsayıcı bir düzenleme yapılması gerekir.

Türkiye özelinde bir değerlendirme yapıldığında, heteroseksüel çiftlerin çoğunlukla bir evlilik birliği içinde yaşadığı görülebilmektedir. Bu nedenle de evli olmayan kişilerin üremeye yardımcı tedavi yöntemlerine başvurması yolunu açmanın gerçekten bir ihtiyaç olup olmadığı sorgulanabilir. Özellikle de aynı cinsiyetten kişilerin oluşturduğu çiftlerin veya bir birliktelik içinde olmayan tek başına bireylerin bir üçüncü kişinin üreme hücresinden yararlanarak çocuk sahibi olmalarına ilişkin yasakların kaldırılmadığı bir kurguda, evlilik zorunluluğundan vazgeçmenin üremeye yardımcı tedavi uygulamalarına başvurularda bir artışa yol açmayacağı pekala söylenebilir. Ancak yine de evli olmayan çiftlerin embriyo dondurmalarına izin verilmesi, çocuk sahibi olmak isteyen kişiler açısından mevcut alternatiflere göre daha güven veren bir yöntem olabilecektir. Şöyle ki, ÜYTE Yönetmeliği m. 20’de erkek veya kadının üreme hücrelerini dondurmalarına izin verilen zorunlu haller belirtilmiştir. Söz gelimi bu hallerden birini karşılayan bir kadının yumurtalarını dondurması ve böylelikle gelecekte gebe kalma imkânını koruması mümkündür. Bu imkân, özellikle mevcut düzenleme çerçevesinde evli olmayan kadınlar için tercih edilir olmuştur. Zira yumurta dondurmak isteyen kadının evli olup olmadığının bir önemi yoktur.

Yumurtasını donduran bir kadının gelecekte gebe kalacağı kesin olmamakla beraber; bugün sahip olunan teknolojik imkânlar ışığında, yumurta dondurma ve embriyo dondurmanın birbirine son derece yakın bir gebelik olasılığı sağladığı ifade edilmektedir. İki yöntemin başarı oranları arasında eskiden mevcut olan fark, vitrifikasyon yöntemi ile dondurma teknolojisinin gelişmesiyle bugün büyük ölçüde kapanmıştır⁵⁶. Ancak yine de embriyo dondurmayı öne çıkaran bazı özelliklerden bahsedilebilir. Yumurtalarını donduran bir kadın, bu aşamada gebeliğin ve sağlıklı doğumun gerçekleşip

hücresinin imha edileceği açıkça düzenlenmiştir. Fakat sperm bağışi yoluna başvurulması halinde, sperm donörünün ölmesi bu hükmün istisnasını oluşturur.

⁵⁶ Vitrifikasyon teknolojisiyle yumurta dondurma yolunun başarı oranının yüzde 90 üstü, embriyo transferinin başarı oranının ise yüzde 95 olduğu yönünde bkz. “Freezing Eggs vs. Freezing Embryos”, Extend Fertility, erişim tarihi: 1 Kasım 2023, [https://www.onefertilitykitchenerwaterloo.com/freezing-eggs-vs-embryos/](https://extendfertility.com/freezing-eggs-vs-freezing-embryos/#:~:text=freezing%20embryos%3A%20the%20differences,has%20largely%20eliminated%20this%20difference;“Freezing Eggs vs. Freezing Embryos: The Pros and Cons”, ONE Fertility Kitchener Waterloo, erişim tarihi: 1 Kasım 2023, <a href=).

gerçekleşmeyeceğini bilebilecek bir durumda değildir. Yumurtanın döllendiği ve embriyonun oluşturularak dondurulduğu bir ihtimalde ise, embriyolara yapılacak testler sayesinde gebelik ve sağlıklı doğum ihtimali hakkında çok daha fazla bilgi sahibi olunabilmektedir. Böylelikle elde edilen embriyolardan hangisinin kullanılacağı tespit edilebilecek ve ihtiyaç halinde yeni embriyolar elde edilecektir⁵⁷. Yumurta dondurmada ise bu şekilde testler yapılamadığından, yumurtasını donduran kadının bir bilinmezlik içinde olacağı ve gebe kalma imkanını arttırmak için mümkün oldukça fazla yumurta dondurmaya çabalayacağı açıktır.

Tüm bu açıklamalar ışığında çiftlerin henüz evlenmediği ve hatta evlenmek isteyip istemediklerinden de emin olmadıkları, ancak iki tarafın da çocuk sahibi olmayı arzu ettiği ilişkilerde üreme hücrelerinin dondurulması yerine embriyo transferinin tercih edilebileceği söylenebilir. Özellikle kadınların yumurta veya embriyo dondurma yöntemlerine belirli bir yaştan önce başvurmalarının başarı şanslarını arttıracığı da göz önünde bulundurulduğunda, bu an geldiğinde evli olmamaları çocuk sahibi olmaya karar veren çiftin önüne bir engel olarak çıkarılmamalıdır.

⁵⁷ Kenosha Gleaton, “Egg Freezing vs Embryo Freezing: Pros and Cons”, erişim tarihi: 1 Kasım 2023, <https://natalist.com/blogs/learn/egg-freezing-vs-embryo-freezing-pros-and-cons>; Nidhee Sachdev, “Eggs vs. Embryos: Which Is Right For You?”, erişim tarihi: 1 Kasım 2023, <https://www.ocfertility.com/blog/eggs-vs-embryos-which-is-right-for-you>; “Egg Freezing: Freezing Eggs vs. Embryos”, Fertility IQ, erişim tarihi: 1 Kasım 2023, <https://www.fertilityiq.com/egg-freezing/freezing-eggs-vs-embryos>.

KAYNAKÇA**Kitap ve Makaleler**

- Akıntürk, Turgut ve Derya Ateş. *Aile Hukuku*. Ankara: Beta, 2021.
- Aydın, Öztürk. "Homolog Döllenme Yoluyla Elde Edilen Tüpteki Embriyonun Yasal Mirasçılığı." *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22, no. 3 (2016): 349-74.
- Badur, Emel. "Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamalarında Kişisel Verilerin Korunması." İçinde *Evensel Hukuk İlkeleri Işığında Türk Medeni Hukukunda Değişimler Sempozyumu*, editör: Emel Badur ve Gamze Turan Başara, 173-94. Ankara: Seçkin, 2016.
- Baysal, Başak. "Çocuğun Kökenini Öğrenme Hakkı." İçinde *Prof. Dr. Rona Serozan'a Armağan, Cilt I*, editör: Baki İlkay Engin, 493-534. İstanbul: On İki Levha, 2010.
- Çilenti Konuralp, Ayşen. "Medeni Hale Dayalı Bir Ayrımcılık Örneği: Üremeye Yardımcı Tedavi Uygulamaları ve Üremeye Yardımcı Tedavi Merkezleri Hakkında Yönetmelik." İçinde *Özel Hukukun Güncel Sorunları ve Anayasa'nın Özel Hukuka Etkileri, Cilt I*, editör: Sibel Özel, Hatice Selin Pürselim, Özlem Karaman Coşgun ve Hanife Doğrusöz Koşut, 403-17. İstanbul: On İki Levha, 2022.
- Dural, Mustafa, Tufan Öğüz ve Mustafa Alper Gümüş. *Türk Özel Hukuku Cilt III Aile Hukuku*. İstanbul: Filiz, 2023.
- Dursun Karaahmetoğlu, Şeyda ve Tülay Aydın Ünver. "Ana ile Çocuk Arasında Kurulan Soybağının Reddi." İçinde *Toplumsal Cinsiyet ve Hukuk, Cilt I*, editör: Zeynep Özlem Üskül Engin, 299-332. İstanbul: On İki Levha, 2019.
- Erdem, Mehmet ve Aslı Makaracı Başak. *Aile Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2022.
- Genç Arıdemir, Arzu. "Tanıma Yolu İle Kurulan Soybağı." İçinde *Prof. Dr. Zahit İmre'ye Armağan*, 1-37. İstanbul: Der, 2009.
- Guillod, Olivier. "Art. 260." İçinde *Commentaire Romand Code Civil I (Art. 1-456 CC)*, Editör: Pascal Pichonnaz, Bénédicte Foëx ve Christiana Fountoulakis. Bâle: Helbing Lichtenhahn, 2010.
- Gümüş, Mustafa Alper. "Koca, Çocuk ve Ergin Olmayan Çocuğa Atanan Kayyım Dışındaki 'Diğer İlgililerin' [Kocanın Ana ve Babası ile Altsoyunun, Baba Olduğunu İddia Eden Kişinin, Annenin (!)] Soybağının Reddi Davası Açma Hakkı (TMK m. 291/I, III)." İçinde *Prof. Dr. Mustafa Dural'a Armağan*, editör: Tufan Öğüz, 568-78. İstanbul: Filiz, 2013.
- İkizler, Metin. *Evlencenin Hükümsüzlüğü*. Ankara: Seçkin, 2018.

- İnce Akman, Nurten. “Erkeğin Ölümünden Sonra Gerçekleştirilen Dölllenme (Postmortal Dölllenme) ve Bu Dölllenme Sonucunda Doğan Çocuğun Menfaatinin Korunması.” İçinde *Türk Medeni Kanunu Hükümlerinin Çocuk Hakları ile Uyumlaştırılması*, editör: Aslı Makaracı Başak, Seda Öktem Çevik ve Gülen Sinem Tek, 19-74. Ankara: Seçkin, 2021.
- Keskin, A. Dilşad. “Tüp Bebek Tedavisinde Yanlış Embriyo Naklinin Soybağı Hukuku Bakımından Sonuçları.” İçinde *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu, Cilt II*, editör: Süheyla Suzan Gökalp Alica ve Necdet Basa, 847-86. Ankara: Türkiye Barolar Birliği, 2019.
- Keskin, A. Dilşad. “Bölünmüşlük Annelik ve Ana Yönünden Soybağının Reddi.” *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, no. 1 (Nisan-Mayıs 2020): 1989-2016.
- Mega, Ertunç, Özlem Yenerer Çakmut, Gürkan Sert, Pınar Ata ve Fulya İlçin Gönenç. “Türkiye’de Tıbbi Yardımla Üreme Tedavisine Erişim ve Üreme Hakları.” *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8, no. 1 (Bahar 2021): 273-94.
- Nakhuda, Gary S., Jeff G. Wang ve Mark V. Sauer. “Posthumous assisted reproduction: a survey of attitudes of couples seeking fertility treatment and the degree of agreement between intimate partners.” *Fertility and Sterility* 96, no. 6 (Aralık 2011): 1463-66 e1.
- Nomer, Haluk N. “Sunî Dölllenme Dolayısıyla Ortaya Çıkabilecek Nesep Problemleri.” İçinde *Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman’ın Anısına Armağan*, editör: Nami Barlas, Abuzer Kendigelen ve Suat Sarı, 545-94. İstanbul: Beta, 2000.
- Oktay Özdemir, Saibe ve Gülen Sinem Tek. “Türk Hukukunda Tıp Bilimindeki Gelişmelerin Soybağına Etkileri.” İçinde *Prof. Dr. Mustafa Dural’a Armağan*, editör: Tufan Ögüz, 909-31. İstanbul: Filiz, 2013.
- Öcal Apaydın, Bahar ve Nurten İnce Akman. “Dondurularak Saklanmış Üreme Hücrelerinin Veya Embriyonun Eşin Ölümünden Sonra Ana Rahmine Transferi (Postmortal Dölllenme) Sonucunda Doğan Çocuğun Mirasçılığı.” *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 24, no. 2 (2020): 63-108.
- Parlak Börü, Şafak. “Aile Hukukunda Zor Bir Dönemeç: Karşılaştırmalı Hukuk Bakış Açısıyla Taşyıcı Anneliğe İlişkin Güncel Gelişmeler.” *Public and Private International Law Bulletin* 39, no 1 (2020): 63-110.
- Reich, Johannes. “Art. 260 ZGB.” İçinde *CHK - Handkommentar zum Schweizer Privatrecht: Personen- und Familienrecht – Partnerschaftsgesetz (Art. 1-456 ZGB – PartG)*, editör: Peter Breitschmid ve Alexandra Jungo. Basel – Genf: Schulthess, 2016.

Rusch, Martina ve Antje Götschi. “Art. 260 ZGB.” İçinde *Kurzkommentar Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, editör: Andrea Büchler ve Dominique Jakob. Basel: Helbing Lichtenhahn, 2018.

Schwenzer, Ingeborg ve Michelle Cottier. “Art. 260 ZGB.” İçinde *Basler Kommentar Zivilgesetzbuch I (Art. 1-456 ZGB)*, editör: Thomas Geiser ve Christiana Fountoulakis. Basel: Helbing Lichtenhahn, 2022.

Serozan, Rona. *Çocuk Hukuku*. İstanbul: Vedat, 2017.

Serozan, Rona ve Baki İlkay Engin. *Miras Hukuku*. Ankara: Seçkin, 2022.

Stehli, Claudia. “Art. 260 ZGB.” İçinde *OFK - Orell Füssli Kommentar: Schweizerisches Zivilgesetzbuch*, editör: Jolanta Kren Kostkiewicz, Stephan Wolf, Marc Amstutz ve Roland Fankhauser. Zürich: Orell Füssli, 2021.

Stegmüller, Tiffaine. “5ème partie: Le consentement et la procréation / Le consentement et ses conditions dans le cadre de la loi fédérale du 18 décembre 1998 sur la procréation médicalement assistée (LPMA).” İçinde *Le consentement en droit*, editör: Samantha Besson, Yves Mause, Pascal Pichonnaz ve Xenia Karametaxas, 155-182. Genève – Zurich – Bâle: Schulthess, 2018.

Yağcıoğlu, Burcu. “Akıl Hastalığının Evlilikteki Etkilerine Genel Bir Bakış.” *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 29, no. 2 (2021): 933-98.

İnternet Sitesi Kaynakları

Dündar, Uğur ve Ertuğrul Erbaş. “Öldükten 10 ay sonra baba oldu.” Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/oldukten-10-ay-sonra-baba-oldu-352029>.

Extend Fertility. “Freezing Eggs vs. Freezing Embryos.” Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://extendfertility.com/freezing-eggs-vs-freezing-embryos/#:~:text=freezing%20embryos%3A%20the%20differences,has%20largely%20eliminated%20this%20difference>.

Fertility IQ. “Egg Freezing: Freezing Eggs vs. Embryos.” Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://www.fertilityiq.com/egg-freezing/freezing-eggs-vs-embryos>.

Gleaton, Kenosha. “Egg Freezing vs Embryo Freezing: Pros and Cons.” Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://natalist.com/blogs/learn/egg-freezing-vs-embryo-freezing-pros-and-cons>.

International Federation of Fertility Societies. "International Federation of Fertility Societies' Surveillance (IFFS) 2022: Global Trends in Reproductive Policy and Practice." Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://www.iffsreproduction.org/wp-content/uploads/2022/10/IFFS-Surveillance-2022-Published.pdf>.

ONE Fertility Kitchener Waterloo. "Freezing Eggs vs. Freezing Embryos: The Pros and Cons." Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://www.onefertilitykitchenerwaterloo.com/freezing-eggs-vs-embryos/>.

Sachdev, Nidhee. "Eggs vs. Embryos: Which Is Right For You?" Erişim tarihi: 1 Kasım 2023.

<https://www.ocfertility.com/blog/eggs-vs-embryos-which-is-right-for-you>.

Yararlanılan Kararlar

AYM, E. 2023/135, K. 2024/18, 23.1.2024, RG, 06.03.2024, S. 32481.

AYM, E. 2023/37, K. 2023/140, 26.7.2023, RG, 20.10.2023, S. 32345.

D. 10. D., E.:2022/1700, 31.05.2022, UYAP Bilişim Sistemi (Yayımlanmamış Danıştay kararı).

D. 10. D., E. 2019/12377, K. 2021/4701, 12.10.2021, Lexpera.

İDDK., E. 2019/723, K. 2020/2693, 25.11.2020, Lexpera.

D. 15. D., E. 2016/10499, K. 2018/6470, 26.9.2018, Lexpera.

İDDK., E. 2015/186, K. 2018/70, 22.1.2018, Lexpera.

D. 15. D., E. 2013/2818, K. 2015/6180, 16.10.2015, Lexpera.

